

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

Кафедра: “Иқтисодий педагогика”

Қўлёзма ҳуқуқи асосида *УДК*

Рахмонов Хуршид Ҳайриддинович

**ИҚТИСОДЧИ-ПЕДАГОГЛАРНИНГ КАСБИЙ МАҲОРАТИДА
ПЕДАГОГИК КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ**

5А 340110 - “Касбий фанларни ўқитиш методикаси”

МАГИСТР

Академик даражасини олиш учун ёзилган

Диссертация

Илмий раҳбар: педагогика фанлари

доц. Файзуллаева Н.

Тошкент - 2012

МУНДАРИЖА

КИРИШ

1 БОБ. ИҚТИСОДЧИ-ПЕДАГОГЛАРНИ КАСБИЙ МАҲОРАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИ ИЛМИЙ МУАММО СИФАТИДА.

1.1. Иқтисодчи-педагогларнинг касбий –педагогик тайёргарлиги жараёнида касбий маҳорати шаклланишининг асосий йўналишлари ва мезонлари.....

1.2. Ўқув-тарбиявий жараёнида касбий маҳоратни оширишга доир малакалар.....

1.3. Тизимли ёндашув – касбий маҳоратини шаклланишининг таркибий тузилмаси ва асоси сифатида.....

2 БОБ. ИҚТИСОДЧИ-ПЕДАГОГЛАРНИ КАСБИЙ МАҲОРАТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ МОҲИЯТИ.

2.1. Талабаларда касбий кўникма ҳамда малакаларни ривожлантириш технологияларининг йўналиш ва хусусиятлари...

2.2. Ўқитиш жараёнига янги ахборот технологияларини киритиш йўллари.....

2.3. Талабаларда касбий кўникма ҳамда малакаларни ривожлантириш жараёнида таълим воситаларини қўллаш технологияси.....

3 БОБ. ТАЛАБАЛАРНИНГ КАСБИЙ КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ САМАРАДОРЛИК ДАРАЖАСИ.

3.1. Талабаларнинг «Касб маҳорати» фанидан мустақил ишлаш кўникма ва малакаларининг шаклланганлик даражаси.

3.2. Талабаларда касбий кўникмаларни шакллантириш самарадорлигини аниқлаш бўйича олиб борилган ишлар.....

3.3. Иқтисодий таълим самарадорлигини ошириш йўллари.

ХУЛОСАЛАР.....

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....

ИЛОВАЛАР

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилаётган туб ислохотлар жамиятда ўзига хос ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ривожланиш йўлининг танлаб олиниши, шунингдек, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ғояси ва талаблари асосида жаҳон таълим стандартларига мувофиқ келувчи узлуксиз таълим тизимини шакллантириш учун қулай шарт-шароитни яратди. Таълим соҳасида олиб борилаётган ҳамда аниқ мақсадга йўналтирилган давлат сиёсати ижтимоий жамият тараққиётини таъминловчи устувор йўналишлардан бири сифатида эътироф этилди.

“Бу йўналишда амалга ошириладиган муҳим тадбирлар қаторида мутахассисларнинг янги авлодини шакллантириш, маънавий-ахлоқий жиҳатдан етук, мустақил дунёқарашга эга, ижодий фикрловчи, бой миллий мерос, шунингдек, умуминсоний ва миллий қадриятларга садоқатли баркамол шахсни тарбиялаб, вояга етказиш вазифалари белгиланган”¹.

Хукуматимиз томонидан кейинги вақтларда ўрта махсус, касб-хунар таълими соҳаларини ривожлантиришга оид қатор ҳужжатлар қабул қилинди. Мазкур ҳужжатларда узлуксиз таълим тизимини такомиллаштириш, юксак касбий, маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи, юқори малакали педагог кадрлар тайёрлаш тизимини яратиш кўзда тутилган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 4 октябрь “Ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасалари учун педагог кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 400-сонли қарори мазкур муаммонинг долзарблигини кўрсатади.

Олий таълим муассасаси талабаларининг шахсий ривожланиши, улар ижтимоий-шахсий қизиқишларининг касбий йўналганлиги, мустақил фикрлашлари, ижодкорликлари, фаолликлари, муносабатларининг чуқурлашиб ҳамда бойиб бориши, дунёқарашларининг турғунлашуви ва ўз-ўзини

¹ “Ёшлар йили” давлат дастури тўғрисида. ЎзР Президентининг қарори. Халқ сўзи, 2008 й, 1 март.

тарбиялашга бўлган эҳтиёжларининг шаклланиши каби ҳолатлар билан тавсифланади. Бўлажак мутахассис учун олий таълим муассасасида таълим олиш жараёни – педагогик фаолиятни муваффақиятли амалга оширишда касбий жиҳатдан аҳамиятли саналган сифат, билим, кўникма ва малакаларни ривожлантириш ҳамда ўз-ўзини такомиллаштиришнинг энг мақбул давридир. Талаба ушбу жараёнда билимларни жамлаш, сақлаш, узатиш, уларнинг мантикий тузилмасини яратиш ва келажакда касбий фаолиятини ташкил этишда уларни самарали қўллаш йўллариини ўрганиш каби ҳолатларни ўзида мужассам эттиради.

Касб таълим йўналишида ҳозирги кунда иқтисодчи-педагогларни тайёрлаш жараёни:

- касбий фаолиятнинг турли йўналишларида талабаларнинг фаол таълим олиш шаклларига бўлган эҳтиёжи ва ижтимоий заруриятнинг тўла қондирилмаётганлиги;
- педагог-иқтисодчиларининг касбий шаклланишига йўналтирилган ўқув-тарбиявий ишларни ташкиллаштириш учун етарли даражада касбий-педагогик тайёргарликка эга эмасликлари;
- педагог-иқтисодчиларни касбий шакллантиришда талабалар томонидан таълимнинг мазмуни, методи, замонавий воситаларини мустақил танлашлари учун зарур шарт-шароит яратилмаганлиги ҳамда талаб этиладиган билим ва кўникмаларнинг етарлича шакллантирилмаганлиги;
- олий таълим тизимида бакалаврларни тайёрлаш ўқув режаларидаги фанларни блоклараро, блокнинг ичида ҳамда предмет доирасида интеграциялашнинг ва касбий фаолиятни ташкил этиш жараёнида ҳаётий кўникмаларни эгаллашга имкон берувчи асосий турлари етарлича амалга оширилмаганлиги каби зиддиятлар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Республикаси олий таълим Давлат таълим стандартларининг педагог-иқтисодчиларга қўйиладиган янги, янада юқори талаблари билан уларни касбий билим ва кўникмаларини шакллантиришнинг педагогик-шарт-

шароитлари, механизми, методлари, ҳамда технологияларининг ишланмаганлиги, талаба касбий шаклланиш жараёнининг субъекти сифатида иштирок этишининг таъминланмаганлиги орасида номутаносиблик мавжуд. Бу каби номутаносибликнинг асосий манбаи ва сабаби – касбий-педагогик тайёргарликни таъминловчи мавжуд тизимнинг мукамал эмаслигидир. Ана шу номутаносиблик масалаларини ҳал этиш магистрлик диссертациянинг муаммосини ташкил этади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Олий таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий мазмундаги фаолияти жараёнининг умумий қонуниятлари ва бўлажак мутахассислар касбий етуклигини таъминлашнинг самарали технологиялари моҳияти Н.Азизхўжаева, Э.Рўзиев, Ў.Қ.Толипов, С.Булатовларнинг илмий ишларида ўрганилган. Педагогнинг касбий маданиятини шакллантиришнинг назарий ғоялари М.Бахтин, У.Маҳкамов, С.Нишонова, Н.Муслимов ва бошқалар тадқиқ қилинганлиги аниқланди.

Назарий манбалар мазмуни билан танишиш, олий таълим муассасани фаолиятини ўрганиш ва даллиларни таҳлил қилиш иқтисодчи-педагогларни касбий шакллантириш жараёни бир қатор қарама-қаршиликларнинг манбаи бўлиб қолаётганлигини кўрсатди, хусусан:

- олий таълим муассасаларида иқтисодчи-педагоглар амалий билим ва кўникмаларини шакллантириш жараёнида қўлланилаётган анъанавий ҳамда инновацион усуллар ўртасида;

- педагогик туркум фанларнинг иқтисодчи-педагог шахсий ҳамда касбий сифатларини ривожлантириш борасида мутахассислик ва танлов фанлари билан интеграциялаш имкониятларидан етарлича фойдаланилмаётганлиги ўртасидаги зиддиятлар кабиларни кўрсатиш мумкин.

Иқтисодчи-педагогларни касбий шакллантириш, олий таълим муассасаларида уларнинг касбий ва шахсий камолотини таъминлаш учун зарур педагогик шарт-шароитларни яратиш, психологик-педагогик шароитларини аниқлаш ҳамда касбий шаклланганлик даражасини аниқловчи мезонларни

асослаш каби муаммолар тадқиқот мавзусини “ Иқтисодчи-педагогларнинг касбий маҳоратида педагогик кўникмаларни ривожлантириш” деб белгилаш олинишига асос бўлди.

Магистрлик диссертациянинг мақсади: иқтисодчи-педагогларни касбий шаклланишида педагогик кўникмаларнинг ривожланиш жараёни асосларини ишлаб чиқишдан иборат.

Магистрлик диссертациянинг объекти: иқтисодчи-педагогларни касбий шаклланиш жараёни.

Магистрлик диссертациянинг предмети: иқтисодчи-педагогларни касбий шаклланишида педагогик кўникмаларни ривожланиш жараёнининг назарий ва услубий асослари.

Магистрлик диссертациянинг илмий фарази: агарда қуйидаги масалалар амалга оширилса, иқтисодчи-педагогларни касбий маҳоратида педагогик кўникмаларни ривожланиш жараёни муваффақиятли ташкил этилади:

- иқтисодчи-педагогларни касбий шакллантиришда тизим ва муҳитнинг ўзаро таъсирлашув механизми ишлаб чиқилса;
- иқтисодчи-педагогни касбий шакллантиришнинг асосий буғини ҳисобланган педагогик туркум фанларининг узвийлиги ва узлуксизлиги дидактик жиҳатдан асосланса;
- иқтисодчи-педагогларни касбий шакллантириш жараёнида замонавий педагогик ва ахборот технологиялар, шу жумаладан, масофали таълим технологияларидан унумли фойдаланилса, таълим жараёнининг самарадорлиги таъминланади.

Магистрлик диссертациянинг вазифалари:

1. Иқтисодчи-педагогларни касбий шакллантиришда педагогик тизим ва педагогик кўникмаларни ривожлантириш механизмини аниқлаш.
2. Замонавий ижтимоий-иқтисодий ривожланиш шароитида иқтисодчи-педагогларни касбий шакллантиришни таъминловчи мезонларни ишлаб чиқиш.

3. Тизимли ёндашув асосида иқтисодчи-педагогларни тайёрлаш моделини ишлаб чиқиш.

Магистрлик диссертациянинг методлари: умумилмий (тарихий, истиқболли, контент-таҳлил), моделлаштириш, социометрик (анкета, тест, сўровлар), педагогик кузатув, педагогик тажриба-синов.

Магистрлик диссертациянинг методологик асоси: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг асарларидаги таълимий ғоялар, шахсни шакллантиришда умуминсоний, маънавий-ахлоқий, касбий аҳамиятли кадриятлар устуворлиги ҳақидаги ғоялар.

Магистрлик диссертациянинг назарий асосини педагогик тадқиқот методлари ҳамда методологияси муаммоларини тадқиқ этиш борасида олиб борилган ишлар, хусусан, А.А.Абдуқодиров, Р.Ш.Ахлиддинов, А.И.Воробев, У.Н.Нишоналиев, Ў.Қ.Толипов, Ш.Қурбонов, А.Рахимовларнинг тадқиқотлари ташкил этади.

Магистрлик диссертациянинг янгилиги: олий таълим тизимида иқтисодчи-педагогларни касбий шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари ишлаб чиқилганлиги; педагогик фаолиятда намоён бўлишига кўра бўлажак иқтисодчи-педагогнинг шахсий ва касбий шаклланганлик даражасини белгилаб берувчи индивидуалликнинг мотивацион, интеллектуал, ҳиссий, иродавий, амалий кўникма ва ўз-ўзини бошқариш сифатлари иқтисодчи-педагогни тайёрлаш жараёнининг педагогик шарт-шароитлари ҳамда воситаларини аниқлашнинг асосий мезонлари сифатида белгиланганлиги.

Магистрлик диссертациянинг илмий ва амалий аҳамияти: иқтисодчи-педагогларни касбий шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари яратилди; уларнинг касбий маҳоратида педагогик кўникмаларининг ўрни ва аҳамияти аниқланди; иқтисодчи-педагогларни тайёрлаш мазмунини

шакллантиришда педагогик туркум фанларининг узвийлиги ва узлуксизлигини таъминлашнинг дидактик шарт-шароитлари ишлаб чиқилди.

Магистрлик диссертациянинг назарий ва амалий ғояларидан касб таълими мазмунини такомиллаштириш, касб таълими йўналишларида назарий ва амалий машғулотларни ташкил этиш жараёнида қўллаш мумкин.

Магистрлик диссертациянинг тузилиши ва ҳажми: Магистрлик диссертация кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалар, жадвалдан ташкил топган бўлаб, унинг умумий ҳажми 76 бетдан иборат .

1 БОБ. Иқтисодчи-педагогларни касбий маҳоратини шакллантириш жараёни илмий муаммо сифатида.

1.1. Иқтисодчи-педагогларнинг касбий –педагогик тайёргарлиги жараёнида касбий маҳорати шаклланишининг асосий йўналишлари ва мезонлари.

Республикамиз мустақилликка эришгач, касбий педагогикани ривожлантириш учун бир қанча янги асослар юзага келди. Жумладан, «Таълим тўғрисида»ги қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» асосида шакллантирилаётган узлуксиз таълим тизимида касб таълимига алоҳида ўрин берилиши натижаси сифатида касб-хунар коллежлари ва лицейларнинг тизими шаклланди.

Республикамизда иқтисодиётни эркинлаштириш ва бу соҳадаги ислохотларни янада чуқурлаштириш билим олишга, иқтисодиёт сир-асрорларини ўрганишга бўлган ҳаракатни, фанни чуқур ўрганишга бўлган талабларни ҳам кучайтиради. Бу эса, ўз навбатида, иқтисодий қонунларни яхши билидиган, турли вазиятларни таққослаш, иқтисодий ресурслар чекланганлиги шароитида самарали хўжалик юритиш учун муқобил вариантларни тўғри танлаш ва қарор қабул қилиш малакасига эга бўлган иқтисодчилар тайёрлашнигина эмас, балки уларни ўқитадиган иқтисодчи-педагоглар тайёрлашни ҳам талаб қилади.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ва «Таълим тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунлари миллий тажрибанинг таҳлили ва таълим тизимидаги жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган бўлиб, юксак умумий ва касб-хунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжални тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир мутахассис кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилгандир. Дастур кадрлар тайёрлаш миллий моделини рўёбга чиқаришни, ҳар томонлама камол топган, жамиятда, турмушга мослашган, таълим ва касб-хунар дастурларини онгли равишда танлаш ва кейинчалик пухта ўзлаштириш учун ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, психологик-педагогик ва бошқа тарздаги шароитларни яратишни, жамият,

давлат ва оила олдида ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқароларни тарбиялашни назарда тутади.¹

Шу ўринда Президентимиз И.А.Каримовнинг қуйидаги фикрларини таъкидлаш ўринлидир: «Айниқса ўсиб келаётган авлод тақдирига ҳеч ким бефарқ қарай олмайди. Бунда олий ўқув юртларининг аҳамияти каттадир. Ёшларни қай усулда ўқитиш, уларни тарбиялаш, мустақил мамлакатнинг етук мутахассислари бўлишига қайғуриш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир. Бунда олий ва ўрта махсус таълим тизими савиясини жаҳон андозалари даражасига етказиш, халқ хўжалигида мутахассисликларга бўлган талаб ва эҳтиёжларни илмий таҳлил асосида аниқлаш, хорижий мамлакатлар тажрибасидан оқилона фойдаланиш шу куннинг долзарб вазифаларидандир».¹

Туб ислохотларни амалга ошириш, бозор муносабатларини шакллантириш кўп жиҳатдан иқтисодий таълимга боғлиқдир. Кишиларда иқтисодий тафаккурни шакллантирмасдан туриб, чуқур ўзгаришларни амалга ошириб бўлмайди.

Мустақилликнинг ўтган 16 йиллик даври давомида миллий хўжалигимиз иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланиб, инқироз ҳолатидан чиқарилди ва унинг кўпгина соҳаларида барқарор ўсишга эришилди. Бозор механизмнинг таркибий қисмлари қарор топди ва унинг инфратузилмалари вужудга келтирилди, ҳозирги кунда эса иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, иқтисодиётни ҳар тарафлама эркинлаштириш амалга оширилмоқда. Энг муҳими шу давр ичида миллий истиқлол ғояси ва мафкураси шаклланиб, кишиларимиз онгига сингиб бормоқда.²

Бугунги кунда халқнинг бой замонавий маданият, иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларнинг ютуқлари асосида мутахассислар тайёрлашнинг мукамал тизимини шакллантириш Ўзбекистон тараққиётининг муҳим шартидир. Президентимиз Ислам Каримов таъкидлаганидек: «.. бугунги кунда

¹ Каримов И.А. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.-Т.: «Ўзбекистон», 1997 .

¹ Каримов И.А. «Илм – зиё салоҳияти – юрт бойлиги» маърузасидан. Т. Маърифат газетаси. 1993 йил 21 июль.

² Шодмонов Ш., Алимов Р., Жўраев Т. Иқтисодиёт назарияси. Т.Молия, 2002, 3-бет.

олдимизга қўйган буюк мақсадларимизга, эзгу ниятларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгиланиши, ҳаётимизнинг тараққиёти ва истиқболи амалга оширилаётган ислохотларимиз, режаларимизнинг самараси тақдири — буларнинг барчаси, авваломбор, замон талабларига жавоб берадиган юқори малакали, онгли мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмоқдамиз»¹.

Бугунги кунда, мамлакатимиз олий таълим тизимида иқтисодчи мутахассисларни тайёрлаш тизимини замон талаблари даражасида қайта ташкил этиш мақсадида иқтисодий таълимнинг ҳалқаро андозаларидан самарали фойдаланиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Чунки, дунёнинг ривожланган ва бозор иқтисодиёти амал қилаётган мамлакатларнинг деярли барчаси янги механизмнинг кескин ўзгаришларига мослаша оладиган ва ҳар қандай шароитда рақобатлаша оладиган иқтисодчи мутахассисларни тайёрлаш борасида замонавий иқтисодий таълим тизимига эгадирлар².

Жамият тараққиёти даражаси, ахборотларни ҳаддан ташқари қўплиги, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, умуман олганда ҳаёт тажрибаси шуни кўрсатадики, ёшларни етук, вазиятни тезда англай оладиган, аynи шу вазият учун тўғри қарор қабул қила оладиган малакали мутахассислар қилиб тайёрлаш учун фақат анъанавий услубларга таяниб дарс ўтиш етарли эмас.

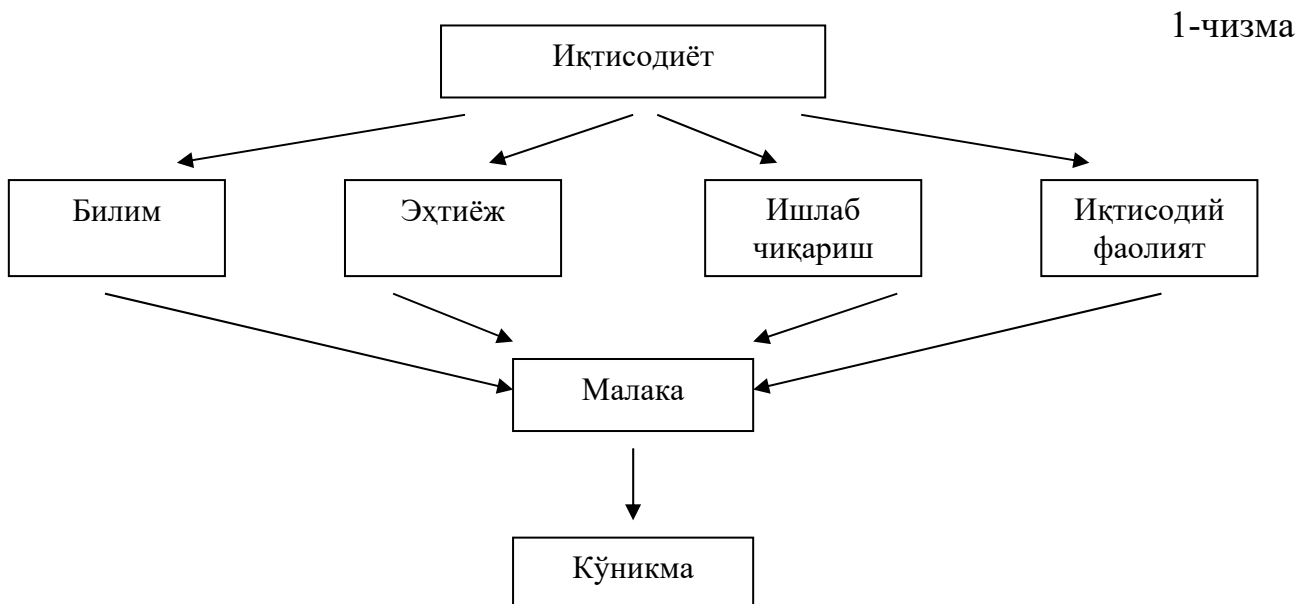
Бугунги кунда Республикамизда таълимни ривожлантиришнинг янги босқичида иқтисодий таълимнинг асосий вазифаси сифатида жаҳон талаблари даражасида янгиланиб бораётган ишлаб чиқариш шароитларига мослаша оладиган, иқтисодиётимизни буюк давлат даражасига кўтарадиган мутахассисларни тайёрлаш ва бу жараёнда асосий омил сифатида бериладиган ахборотлар ҳажмини эмас, балки ижодий ёндошувни шакллантириш, мустақил фикрлаш ва татбиқ қилиш сифатларини тарбиялашга эътибор қаратиш лозим.²

¹ Каримов И. А. «Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори» - Т.: «Ўзбекистон», 1998, 5-бет.

² Тожибоева Д., Хўжаев Н., Иқтисодий педагогика. Ўқув қўлланма. — Т.: Фан ва технологиялар, 2008.

² Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес.-Т.: «Шарқ», 2006.

«Иқтисодиёт» билан шуғулланишнинг биринчи вазифаси талабаларнинг иқтисодий билим савиясини ошириш бўлса, кейингиси ана шу билим асосида малака ва кўникмалар ҳосил қилишдир. Иқтисодий билим ва кўникмаларни ривожлантириш жараёни қуйидагича кечади: билим-кўникма-малака. Бу жараён механизми қуйидагича амалга оширилиши мумкин:

Касб таълими узок даврлар мобайнида ҳар томонлама ривожланган шахсни тарбиялашга йўналтирилиб борилди, бироқ ушбу тадбир битирувчиларнинг касбий маҳоратини шаклланиш даражасини пасайиши ҳисобига амалга оширилди. Бу ҳолат касбий маҳоратни ва лаёқатни ошириш, инсоннинг бутун умри давомида ўз билимини такомиллаштириб бориш ва ўз-ўзини тарбиялаш эҳтиёжини оширишга хизмат қилмас эди. Республикамиз таълим тизимидаги ислоҳатлар натижасида касбий таълим ишчи касбларига махсус тайёрлаш масаласига, таълим олувчи шахсида касбий маҳорат ва лаёқат сифатларини шакллантиришга алоҳида эътибор берилмоқда.

Касб маҳорати дейилганда битирувчининг юқори даражадаги касбий кўникма ва малакаларни эгаллаганлиги тушунилади, у шахснинг меҳнат бозорида эгаллаётган касби бўйича рақобатбардошлик даражасида ўз аксини топади. Касбий маҳорат ишчи кучларининг юқори даражада мослашувчанлигини ва янгиликларни тез ўзлаштириши, янги ишлаб чиқариш

шароитларига оз вақт ичида ўта олиши, фаолият соҳасини мустақил танлай олиши каби сифатлар билан белгиланади.

Фан ва техниканинг ривожини ҳам илмий билимларнинг ҳажмига ва характерига таъсир кўрсатади. Буларнинг ҳаммаси эса ўз навбатида таълим тизимида ўз аксини топади. Таълим тизими ҳар бир жамиятнинг ривожланиш асоси бўлиб хизмат қилади. Чунки айнан таълим тизими жамиятнинг ҳар бир аъзосини маънавий, илмий дунёқарашини шаклланишида энг асосий ўринни эгаллайди. Шунинг учун ҳам барча тарихий юксалиш, янгилиниш босқичларида айнан таълим тизимини ислоҳ қилиш муҳим ўрин тутган. Таълим тизими ҳар бир жамиятнинг ривожланиш даражасидан ҳамда шу жамиятнинг талабларидан келиб чиққан ҳолда шаклланади.

Ўсиб келаётган ёш авлод таълим жараёнида:

- Зарур билимлар билан қуроллантирилади.
- Керакли малакаларга эга бўлади.
- Кўникмалар ҳосил қилади.

Ўқув жараёнида таълим олувчилар ва педагоглар ўртасида ўзига хос муносабатлар ўрнатилиб бу жараён икки томоннинг биргаликдаги фаолияти натижасида боради. Шунинг учун ҳам таълим жараёни икки томонлама характерга эга дейилади. Педагоглар ва талабаларнинг фаоллик даражаси таълим жараёнининг самарасини белгилайди. Албатта бу жараёнда педагог йўналтирувчи сифатида майдонга чиқади. Педагог аниқ мақсадни кўзлаб режа ва дастур асосида билим, кўникма ва малакаларни шакллантиради. Талабалар эса уларни фаол ўзлаштириб олишлари керак. Таълим жараёнида педагог ўргатиш, билим, малака, кўникма ҳосил қилиш вазифасини бажарса, талабалар ўзлаштириш жараёнини ўз бошидан кечирадilar. Бу мураккаб психик жараён бўлиб, сезги, идрок, тасаввур, тафаккур кабилар иштирокида боради. Ўқиш талабаларнинг ўзлаштириш, билиш қобилиятлари, фикрлаш операциялари ва ҳаракатларини ҳосил қилиш жараёнидир. Бу пассив томошабинлик жараёни эмас, балки талабага номаълум бўлган ҳақиқатларни очиб берадиган фаол, ижодий фаолият жараёнидир.

Таълимнинг асосий вазифаларидан бири инсоният ҳозиргача эришган илмий билимлар ва фан техниканинг ютуқлари билан ёш авлодни қуроллантиришдир. Ёш авлодда шундай билимлар тизimini яратиш лозимки, бу билимлар уларнинг кейинги ривожи учун асос бўлиб хизмат қилсин. Ҳозирги кунда билимлар ҳажми, ахборотлар ҳажми тобора ошиб бораётган бир даврда таълим тизими талабаларга беришили керак бўлган билимлар, малака ва кўникмалар ҳажmini белгилаш ҳамда бу жараёнда қайси омилларни ҳисобга олиш керак деган масалаларни ечимини топиш устида бош қотирмоқда. Зарурий билимлар ҳажmini белгилаш ва шу билан бир қаторда ўқиш муддатини аниқлаш энг муҳим масалалардан бири.

1.2. Ўқув-тарбиявий жараёнида касбий маҳоратни оширишга доир малакалар.

Малака – шахснинг маълум касбга яроқлилиги, тайёргарлик даражаси, шу касбда ишлай олиши учун зарур билим, кўникмалар йиғиндиси. Касбий ахборотларнинг тез кўпайиб бораётгани илгари ўзлаштирилган малаканинг етишмаслигини келтириб чиқаради. Бу етишмаслик қайта тайёрлаш ва малака ошириш орқали тўлдирилади. Бу жараён узлуксиз давом этгандагина малака ортиб бориши орқали касбий фаолиятни ҳозирги талаблар даражасида давом эттириш имконияти ҳосил бўлади. Қуйида биз малака турлари ва уларнинг қисқача хусусиятлари ҳақида фикр юритамиз.

Педагогик малака. Педагогик фаолиятни амалга оширувчи малака педагогик малакага киради. Педагогик фаолият ҳақидаги тасаввурлар инновацион жараёнлар натижасида доимо ўзгариб, ойдинлашиб боради. Шунга кўра педагогик малакалар таркиби ҳам аниқланади. Тизимли ёндашув классик ҳисобланади ва гностик, конструктив, ташкилий ва коммуникатив каби малакалар гуруҳига йўналтиради. Кейинги йилларда педагогик фаолиятга педагогик ташхис, илмий муаммо тадқиқоти ҳам қўшилди, натижада малака таркибининг кенгайиши кузатилади. Қуйида гуруҳлар бўйича педагогик малаканинг номлари келтирилади.

Дидактик малакалар.

Гностик малакалар гуруҳи:

- ўқувчиларнинг ўқув имкониятларини педагогик воситалар ёрдамида ўрганиш малакаси, болаларнинг ёзма, амалий ишлари ва оғзаки жавобларини таҳлил қилиш, уларнинг ўргатилганлик, ривожланганлик ва тарбия даражалари, турли ўқув фанларга, дарсларда турли топшириқлар турларига, умуман ўқишга муносабати даражалари, алоҳида ўқувчилар ва синфнинг ўқув-тарбиявий жараёнда ирода, рефлексия, ўзини баҳолаш кўринишлари даражаларини аниқлаш;
- шахсий педагогик қобилиятларни ўрганиш малакаси (диагностик (ташхис) тестларидан фойдаланиш, шахсий педагогик фаолиятнинг ижобий ва салбий томонларини аниқлаш, ўзида коммуникатив ва ташкилотчилик кўникмаларини топишга алоҳида эътибор қаратиш, ўзи баҳо бера олиш);
- дарсни таҳлил қила олиш малакаси (ўзини ва ўз ҳамкасблари дарсларини таҳлил қилиш, таҳлилнинг ҳар хил турларидан фойдаланиш);
- ўқув жараёнида ўз ҳаракатларини тушунтириб бериш малакаси.

Лойиҳалаш малакаси гуруҳи.

- келгуси фаолият мақсадини аниқлаш ва шакллантириш малакаси
 - а) дарсга нисбатан (тарбия ва ривожлантириш мақсади);
 - б) дарснинг алоҳида босқичлари ва аспектларига нисбатан (ўқув вазифалари, мустақил ишлар ва амалий ишлар мақсади ва ҳоказо).
- янги ўқув материалининг мантиғи ва кетма-кетлигини аниқлаш малакаси;
- ўқувчиларни дарсда мустақил ўқув-билим фаолиятига киритиш учун саволларнинг мавжуд вариантларини ўйлаб чиқиш малакаси;
- дарсда аввалдан назорат микробосқичларини кўриб чиқиш малакаси;
- дарснинг методик тузилишини, бир дарс учун унинг турли вариантини ўйлаб чиқиш малакаси;
- дарсда амалга ошиши мумкин бўлган педагогик топшириқлар, шунингдек, унга мос ўқув топшириқларини аниқлаш малакаси;

– янги материални тушунтиришда турли ёндашувларни қўллашга аввалдан тайёрланиш малакаси.

Конструктив малакалар гуруҳи:

– тайёр ўқув маълумотини танлаш малакаси (матн, расмлар, схемалар, жадваллар, саволлар, ўқув материалига топшириқлар);

– ўқув маълумотининг ўз вариантларини яратиш малакаси;

– кўргазмали ва дидактик қўлланмаларни яратиш, ишлаб чиқиш малакаси;

– дарс конспектини ишлаб чиқиш малакаси;

– назорат матнини ишлаб чиқиш малакаси (саволлар, топшириқлар, масалалар, мисоллар, машқлар, тестлар);

– таянч конспектларни тузиш малакаси (ўзи ва ўқувчилар учун).

Ташкилотчилик малакаси гуруҳи:

– ўқувчиларга тартиб-интизом талабларини кўрсатиш малакаси;

– ўқувчиларга келгуси ишлар мақсадини кўрсатиш, мақсадли йўналиш яратиш, ўқув вазифаларини қўшиш малакаси;

– ўқувчилар диққатини таъминлаш малакаси;

– ўқувчиларнинг мнемоник фаолияти усуллари танлаш ва қўллаш малакаси;

– дарсда ўқувчиларнинг гуруҳ бўлиб ишлашини ташкил қилиш малакаси;

– дарсда дидактик баҳс ташкил этиш малакаси;

– дарсда дидактик ўйин ташкил этиш ва ўтказиш малакаси;

– ўқувчиларга амалий топшириқлар билан боғлиқ кўрсатмалар бериш малакаси;

– ўқувчиларни саволлар, тўлдиришлар, тузатишлар, танбёҳлар беришга рағбатлантириш малакаси;

– ўқувчилар орасида топшириқларни бўлиб бериш малакаси;

– топшириқларни бажариш учун болаларни гуруҳларга бириктириш малакаси;

– ўқувчилар билан бирга иш режасини тузиш малакаси;

- ўқув фани бўйича саёҳат ташкил қилиш малакаси.

Коммуникатив малакалар гуруҳи:

- маълумот ҳақида хабар бериш малакаси;
- ўқувчи жавобини эшитиш малакаси;
- зиддиятларнинг олдини олиш малакаси;
- болалар ўртасида ўзаро муносабатни ўрнатиш малакаси;
- муваффақиятли вазиятни яратиш малакаси;
- ўқувчиларнинг жавобларидаги хатоларга муносабат билдириш малакаси.

Тадқиқий малакалар гуруҳи:

- мактаб амалиёти илмий муаммоларини аниқлаш ва уларни таърифлаш;
- илмий маълумот олиш воситаларини танлаш ёки ишлаб чиқиш;
- сўровнома ўтказиш муҳимлигига қараб фарқлаш;
- педагогик тадқиқот ўтказиш методикасини ишлаб чиқиш ва тадқиқот ўтказиш;
- илмий адабиёт билан ишлаш (таҳлил қилиш, муҳим илмий маълумотни топиш, тезис, конспект, реферат ёзиш, картотека, библиографик рўйхат тузиш);
- илмий тадқиқотларни муҳокама қилиш (саволлар қўйиш, шахсий фикрни айта олиш, танқидий фикрларни айта олиш ва конструктив таклифлар бериш).

Тарбиявий иш малакаси. Гностик, конструктив ва коммуникатив малакалар гуруҳи ўқув ҳолатларида мўлжал олиш, ундан ўз иши учун муҳим бўлганларини танлаш, ўқувчиларни кузатиш, уларнинг ички ҳолатини тушуниш, тарбияланганлик даражасини аниқлаш мақсадида доминантнинг мавжудлигини ва характерини аниқлаш, ўзининг жисмоний ва психик аҳволини англаш ва назорат қилиш, ўз ахлоқини тартибга солиш.

Тарбиявий ташкилотчилик малакаси гуруҳи. Иш топшириш малакаси, топшириқларни бажариш бўйича назоратни амалга ошириш, фаолият натижаларини баҳолаш, унга ўзгартиришлар киритиш. Синфдан ташқари тадбирларни ташкил қилиш тизимини ҳисобга олиб, қуйидаги малакалар ажратиб кўрсатилади: ўқувчиларнинг қизиқишлари ва қобилиятлари тизимини

аниқлаш; синфдан ташқари ишларни режалаштириш; педагогик ҳолатлар характериға боғлиқ бўлган тарбиявий характернинг асосий мақсадларини аниқлаш; жорий педагогик вазифаларни ажратиб кўрсатиш, педагогик ҳолатларни ўрганиш ва ўзгартириш, педагогик вазифаларни аниқлаштириш, педагогик мақсад ва вазифаларни педагогик ҳолатларнинг ўзгаришиға кўра қайта куриш; педагогик вазифаларни ҳал қилишнинг узоқ ва яқин натижаларини олдиндан кўра билиш; синфдан ташқари ишларнинг мазмуний элементларининг оптимал тизимини танлаш малакалари.

Педагогик таълим жараёнининг мазмунини билим, кўникма ва малакалар ташкил қилади. Талабалар ўқиш орқали билим билан куролланадилар. Бунда билимнинг ўзи кифоя қилмайди. Уни ҳаётда кўп унум берадиган қилиб қўллаш олиш лозим. Бунинг учун эса талабада кўникма ва малака ҳосил қилиш лозим.

Кўникма деганда одамнинг билим олиши, элементар тажриба ва малакаға таяниб бирон ишни муваффақиятли бажариш имконияти тушунилади. Орттирилган билимлар одам хатти-ҳаракатининг назарий асоси ҳисобланади. Билимларға асосланиб хатти-ҳаракатларнинг кетма-кетлиги, алоҳида босқичлари фикран ҳаёлдан ўтказилади. Элементар тажриба талабларида айнан бирор фаолият ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш имконини беради. Бирон касб ёки фаолият ҳақида тасаввурға эға бўлишда элементар тажриба билан бирға бошқаларнинг тажрибасини тасаввур қилиш аҳамият касб этади. Бу ерда педагогнинг шахсий намунаси, новатор ишчи, хизматчиларнинг илғор тажрибаси, етук олим ижодкорларнинг иш жараёни мисол бўла олади.

Бошқаларнинг тажрибасини ўзида сингдиришнинг асосий шарти одамнинг ўзида элементар тажрибанинг бўлишидир. Бундай тажриба ўқув меҳнати, аклий меҳнат, ижодкорлик, рационализаторлик ёки оддий меҳнат операцияларини бажарлш билан боғлиқ бўлиши мумкин. Бундай элементар тажриба бўлмаса ҳеч қандай таълим натижа бермайди. Узатилаётган таълимни қабул қилиш учун талаба бошқалар тажрибасини ўзининг шахсий тажрибаси билан кўшиши керак.

Меҳнат кўникмаларини шаклланиш жараёнида талабалар кўриш ёки эшитиш орқали фақат ҳаракатларнинг қандай бажарилиши ҳақида тасаввурга эга бўладилар. Бу фақат намуна, бажарилиши керак бўлган иш ҳақидаги кириш инструктори ҳисобланади. Кўникманинг шаклланиши учун талаба бу ҳаракатларни ўзи бажариб кўриши шарт. Талаба ёки ўқувчи бу ҳаракатларни «тотиб» кўриши жараёнида бошқаларнинг тажрибаси ўзининг шахсий тажрибасига айлана боради. ҳаракатлар тартибга туша бошлайди. Талаба ҳаракат структураси ҳақида амалий тасаввурни эгалланди. Олдиниға ҳаракатлар айрим, ҳар бир кейинги ҳаракат олдида ўйлаш, чамалаш, солиштириш орқали сокин юз беради. Таълимнинг турли босқичларида талабалар меҳнат кўникмаларининг даражаси ҳар хил бўлади. Элементар кўникмалар аста-секин мураккаб кўникмаларга айланади, мураккаб кўникмалар кўп марта кайтарилиши ёки машқ қилиши натижасида малакалар пайдо бўлади.

Талабаларнинг мураккаб машқларни бажариши давомида оддий кўникмалар мураккаб кўникмаларга айлана бошлайди. Шу билан бирга ҳамма билимлар ҳам кўникмага айланавермайди. Малакалар бажарилаётган фаолиятнинг фақат маҳорат томонини, яъни айрим ҳа-ракатларни ифодалайди. Бутунича фаолият эса элементар кўникма ва элементар кўникмалардан иборат била туриб бажариладиган мураккаб кўникмаларга асосланиб бажарилади. Меҳнат кўникмаларининг шаклланиши учун фақат тафаккурнинг ёки ақлий фаолиятнинг ўзигина етарли эмас.

Талабаларда мураккаб кўникмаларнинг, умумлашган сафарбар кўникмаларнинг шаклланиши учун улар бевосита амалий меҳнат фаолиятида, узоқ пайт машқ бажаришда қатнашишлари шарт.

Албатта, талабаларни мутахассисликка тайёрлашда кузда тутилган ва ўқув режасида мўлжалланган ҳамма кўникма ва малакаларни етарли даражада шакллантиришнинг баъзи объектив сабабларга кўра (ўқув жиҳозларнинг етарли эмаслиги, талабаларнинг табиий узиға ҳослиги ва ҳоказолар) иложи бўлмас. Шунинг учун ҳам талабаларда умумлашган политехник кўникма ва малакаларнинг шаклланган бўлишиға эришиш лозим.

Инсон ўз ҳаётининг маълум даврида бошқариладиган ва аниқ мақсадга йўналтирилган таълим ва тарбия жараёнида иштирок этади. Шу пайтдан бошлаб у махсус фаолият тури - ўқитишнинг субъектига айланади, ўқитишнинг мақсади эса билим эгаллашдан иборат бўлади.

Ўқитиш жараёни икки босқичдан иборат: 1. Ҳар қандай фойдали фаолият учун зарур бўлган, дунё ҳақида қайд этилган ва илмий тан олинган ахборотлар олиш. Малакалар ҳосил қилиш - яъни аниқ шароитларда амалга ошадиган усуллар ва автоматлашган операцияларни эгаллаш.

Қўйилган мақсадга мос келувчи билим ва малакаларнинг зарур фаолият билан боғланиши кўникма асосларини ташкил этади. Ўқитиш фаолияти шундай алоҳида хусусиятлар билан характерланадики, бунда инсоннинг фаолияти ақлий мақсадга бўйсундирилади, яъни маълум билим, кўникма ва малака эгалланади.

Талабанинг касбий кўникмаларни тез ва осон ўзлаштириши унинг нафақат умумий қобилиятлари, балки шу асосда шаклланган махсус касбий қобилиятларнинг ҳам юқори даражада эканлигини билдиради.

Кўникма ва малакаларни фаолият тавсифига кўра таснифлаш мумкин (4—шакл). Мисол учун, **бир гуруҳни интеллектуал кўникма** (эшитиш қобилияти, китоб билан ишлаш, иншо ёзиш, режа тузиш, ўз ишини режалаштириш, уни қулай ташкил этиш) ва малакалар (ёзув саводхонлиги, ифодали ўқиш) ташкил қилади. **Иккинчи гуруҳга меҳнат кўникмалари** (чизмалар бўйича буюм ясай олиш) ва алоҳида автоматлашган меҳнат операциялари (арралаш, қирқиш, рандалаш, кесиш малакалари) киради. Бу гуруҳга ҳаракат ва конструктив техник кўникма ва малакалар киради, бунда иккинчиси ҳамма вақт асбоб ва машиналар билан ишлашга боғлиқ бўлади.

Учинчи гуруҳни жисмоний тарбия ва спорт кўникмалари (жисмоний тарбия машқларини бажара олиш) ва малакалари (сакраш, сузиш, арқонга чиқиш) ташкил қилади. Одатда гигиеник кўникма ва малакаларни ҳам **алоҳида гуруҳ** сифатида қаралади. Бундан ташқари малакалар мураккаблик ва автоматлашганлик даражаларига кўра ҳам фарқланади.

Кўникма ва малакаларнинг умумий ва фарқли жиҳатлари мавжуд. Кўникма ва малакаларни уларнинг индивид фаолияти усуллари эканлиги, яъни ўзлаштирилган билимлар асосида амалга ошириладиган операция ва услублар тизими эканлигини бирлаштиради. Уларнинг фарқи - ўрганувчилар тавсифи турлича эканлигидадир.

Кўпчилик ҳолатларда инсонлардаги малакалар ҳаракатни онгли автоматлашув асосида, ҳаракатни бажаришнинг автоматлашган компоненти - "онгли операция" сифатида ҳаракатларнинг операцияга айланиши асосида ҳосил бўлади. Унинг аҳамияти онгнинг ҳаракат таркибига кирувчи усул ва операцияларни бажариш устидан бевосита назорат қилиши билан белгиланади. У битта ҳаракатни бир хил шароитларда бир неча марта такрорлаб машқ қилиш орқали икки йўл билан амалга оширади: 1) махсус ташкил қилинадиган тор мақсадли машқлар ёрдамида; 2) ўрганувчидан турли малакаларни бирлаштиришни талаб қилувчи умумий тавсифдаги машқлар таркибида ўзлаштирилиши лозим бўлган ҳаракатни кўп марталаб киритиш йўли билан. Мисол учун тез ўқиш малакаси товушларни қўшиб талаффуз қилишга қаратилган машқлар тизимини бажариш ёрдамида ҳосил қилинади.

Таълимда англаб олинган операциялар дастлаб мақсадга мувофиқ жараёни сифатида шаклланади, улар фақатгина кейинчалик автоматлашган малакага айланиши мумкин. Бунда ўрганувчининг олдида шундай мақсад қўйиш керакки, натижада берилган ҳаракат бошқа бир ҳаракатни бажариш усулига айланиб қолади. Илгари кичик мақсадларга йўналтирилган ташкил қилувчилар ҳаракатни бажариш жараёнида янги мураккаб мақсадга эришиш усулига айланиб қолиши лозим

1.3. Тизимли ёндашув – касбий маҳоратини шаклланишининг таркибий тузилмаси ва асоси сифатида.

Таълим тизимидаги кенг қамровли таркибий ислоҳатларни республика педагоглари илғор педагогик технологияларни ўзлаштириш ва ўқув жараёнига қўллаш билан мустаҳкамлашлари зарур. Аввал таъкидланганидек, бунинг учун

педагогларимизни ўқув жараёнига технологик ёндашувларини ўргатиш талаб этилади, бу эса педагогик технологиядан фойдаланишдан ташқари уни Ўзбекистон маданияти, анъаналари ва тажрибаси билан бойитишга олиб келади.

Педагогик технологиянинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, унда ўқув мақсадларига эришишни кафолатлайдиган ўқув жараёни лойиҳалаштирилади ва амалга оширилади. Технологик ёндошув, энг аввало, тасвирлаш эмас, балки лойиҳалаштирилган натижаларни амалга ошириш имконини берувчи амалий кўрсатмалли тузилмада ўз ифодасини топади.

Мақсадга йўналтирилганлик, оралик натижаларни ташхисли текшириб бориш, таълимни алоҳида ўқитиш лавҳаларига ажратиш каби усуллар ҳозирги кунга келиб қайта-қайта такрорлаш мумкин бўлган таълим технологияси ғоясида мужассамланган.

У асосан ўз ичига қуйидаги омилларни олади;

- Таълимда умуммақсаднинг қўйилиши;
- тузилган умуммақсаддан аниқ мақсадга ўтиш;
- ўқувчиларнинг билим даражасини дастлабки (ташхисли) баҳолаш;
- бажариладиган ўқув тадбирлари мажмуаси (бу босқичда ўқувчилар билан мулоқат асосида таълимга жорий тузатиш) киритилиши лозим
- натижани баҳолаш.

Таълимга тизимли ёндошув. Тарбиялаш технологияси - нисбатан янги атама бўлишига қарамай, ривожланган мамлакатларда кенг тарқалган. Тарбиялаш технологияси ёшлар билан тарбиявий ишларнинг ғояси, мазмуни, таркибини эмас, балки бу соҳадаги ҳукумат ишлаб чиққан мақсад ва вазифаларни самарали амалга ошириш билан шуғулланади. Тарбиялаш технологияси мўлжалланган тарбиявий мақсадга самарали эришувни таъминловчи воситалар мажмуасини кўриб чиқади. Шу боис профессор-ўқитувчилар учун ҳар томонлама ривожланган юқори интеллектуал ва маънавий баркамол фуқаро шахсини шакллантиришга қаратилган талабаларни ҳукумат сиёсатига мувофиқ тарбиялаш технологияларини эгаллаши долзарбдир.

Замонавий тарбиялаш технологияси - ҳар томонлама ёндошувни амалга оширади ва қуйидаги мажбурий талабларга риоя қилади;

1. Тарбияланувчиларга 3 йўналиш бўйича таъсир этилади - тафаккурига, сезгиларига ва хулқига.

2. Тарбия (ташқи педагогик таъсир) ва ўз-ўзини тарбиялашнинг узвийлиги туфайли ижобий натижага эришилади.

3. Тарбия жараёнида иштирок этувчи барча восита ва тадбирларнинг мувофиқлаштирилиши; ижтимоий институтлар, бирлашмалар, оммавий ахборот воситалари, адабиёт, санъат, оила, мактаб, ҳуқуқ тарғибот идоралари, жамоалар - ҳар томонлама ёндошувнинг зарурий шартидир.

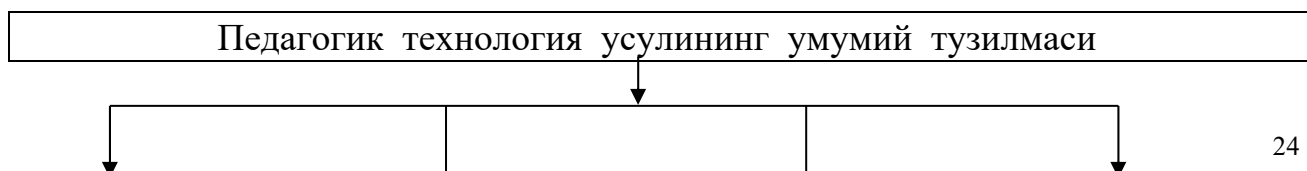
4. Шахснинг маълум сифатлари амалдаги тарбиявий ишлар мажмуи орқали ҳосил қилинади. Бу ишлар яққол кўринишдаги кўп ёқлик бўлиши, бир вақтнинг ўзида ақлий, жисмоний, хулқий, эстетик ва меҳнат тарбиясини узвийлиги асосида олиб бориши зарур.

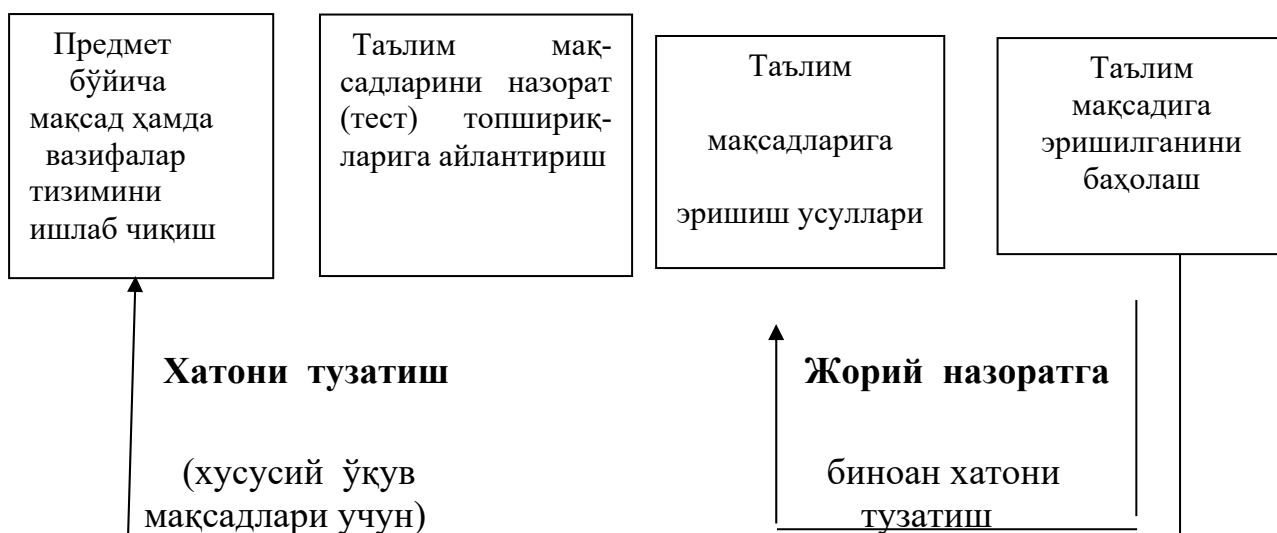
5. Ҳар ёқлама яхлит тарбиявий ёндашув тарбиячининг тизимли муносабатини ва бошқарувини тақоза қилади. Бошқарув тарбия жараёнида иштирок этувчи ташқи ва ички омилларни ва уларнинг ўзаро таъсирини инобатга олингандагина муваффақиятли бўлиши мумкин. Шу боис, у омиллар ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиши зарур.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да замонавий педагогик технологияларни жорий қилиш ва ўзлаштириш зарурлиги кўп марта такрорланиб, уларни ўқув муассасаларига олиб кириш зарурлиги уқтирилган.

Республикаимизнинг таниқли олимлари илмий асосланган, минтақамизнинг ижтимоий-педагогик шароитига мослашган педагогик технологияларни яратиш ва уларни таълим-тарбия амалиётида қўллашга интиломоқдалар.

1 -чизма

Ўқув-тарбия ишлари жараёнида талаба ёшларни ижодий фикрлашга, ўзгарувчан вазиятларга ўргатиш, эркин рақобат асосида фаолиятни ташкил этиш ҳамда талабаларни ахборот технологиялари, электрон дарсликлар, версиялар ва мультимедиялардан амалий машғулотларда фойдаланиши муҳимдир. Бу эса талабаларда мустақиллик, эркин фикрлашни тарбиялашни, ўқув фаолиятини таҳлил қилишни, истиқболда касбий маҳорат ва компьютер саводхонлигини орттириш бўйича режаларини аниқ белгилашига эришишни уларнинг ички эҳтиёжига айлантириш талаб этилади.

Инновацион технологиялар таълим-тарбия жараёнининг бир тизимга солинган илмий-назарий ва методик асосланган янги шакл, усул ва воситаларининг мажмуидир. Бунда янги мазмун, шакл, усул ва восита уйғунлигида мақсад, вазифа, фаолият ва педагогик натижа яхлитлиги таъминланади ҳамда ўқув мақсадларига эришишни кафолатлайдиган ўқув жараёни лойиҳалаштирилади ва амалга оширилади. Технологик ёндошув, энг аввало, тасвирлаш эмас, балки лойиҳалаштирилган натижаларни амалга ошириш имконини берувчи амалий кўрсатмали тузилмада ўз ифодасини топади.

Янгича ёндошув, янгича фикрлаш асосида ўқитиш жараёнида талабалар фаолиятининг самарали шакл ва услублари, уларни мустақил ишларини ташкил қилиш керак. Бундай мустақил топшириқлар талабаларни ўйлашга, ҳар томонлама фикр юритишга, берилган топшириқларни ўз ҳаётий тажрибаларига асосланиб ҳал этишга ўргатади.

Маълумки, ҳар қандай педагогик технология таълимни ривожлантирувчи янги тамойилларга асосланган бўлиб, ўқувчи-талаба шахсини шакллантиришга йўналтирилмоғи керак. Янги педагогик технология марказида таълим жараёнининг раҳбари ҳамда шу жараённинг субъекти ва объекти бўлган ўқитувчи ва ўқувчи-талаба туради. Шундай экан, бу икки шахснинг ҳамкорлиги, ўзаро мулоқоти, бир-бирига кўрсатадиган таъсири энг замонавий ва миллий талаблар асосида бўлиши лозим. Бунинг учун таълим жараёни, ўқитувчи ва таълим-тарбия жараёни олдига қўйилган талаблар, таълимни ташкил этиш ва бошқариш тамойиллари ҳамда йўллари ўқувчи-талабани ақлий ва жисмоний жиҳатдан ривожлантириш усуллари, у билан ҳамкорлик қилиш, уни ўқиш ва ўрганишга йўналтириш, ўқувчи-талаба шахсий фаолиятини тўғри ташкил этиш, улар билан мулоқотга киришиш, муаммо ва келишмовчиликларни бартараф этиш, аудиторияда ижодий, ишчанлик муҳитини вужудга келтириш, ўқувчи-талаба фаолиятини аниқ ва тўғри баҳолаш методлари билан қуролланган бўлиши лозим.¹

Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Қисқа вақт орасида муайян назарий билимларни ўқувчиларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш, шунингдек, таълим олувчилар фаолиятини назорат этиш, улар томонидан эгалланган билим, малакалар даражасини баҳолаш, ўқитувчидан юксак педагогик маҳоратни талаб этади.

Бугун “ўқитиш технологияси” тушунчаси атрофида бутун дунёда жиддий илмий мунозараларнинг олиб борилиши барча қабул қиладиган ягона тарифни

¹ Ўқув жараёнида илғор педагогик ва ахборот технологияларини қўлаш йўллари. – Т.: ТДИУ, 2005.60-бет.

белгилашга имкон бермаяпти. Бу тушунча билан бир қаторда илмий-методик ва оммабоп адабиётларда “педагогик технология”, “таълимий технология”, “тарбия технологияси”, ҳатто “ривожлантириш технологияси” атамалари кенг қўлланилмоқдаки, ҳали-ҳануз улар ўртасидаги фарқли чегаралар ўрнатилгани йўқ.

Йиллар давомида “технология” тушунчасининг ўзи мазмун жиҳатдан ўзгарди: замонавий ёндашувлар учун бирмунча аниқ қарашлар характерлидир. Мисол учун, педагог-тадқиқотчиларнинг кўпчилиги бу тушунчани тарбия ва ривожлантириш соҳасида ишлатиш мақсадга мувофиқ эмаслигини таъкидлайдилар. Гап шундаки, ҳар қандай технология педагогик фаолиятда олдиндан ташхисли мақсадни ўрнатиш ва унга эришиш йўллари аниқлаб олишни тақозо этади. Шу нуқтаи назардан, ўқитиш учун ташхисли мақсадни аниқлаш мумкин. Бунда мақсадга эришиш якуний назорат ёрдамида осонгина кузатилади.

Ўқитиш жараёнини технологиялаштиришга оид тадқиқотлар кўлами аста-секин камайиб, тадқиқот майдони эса торайиб бормоқда. Бу, хусусан, олимларнинг яқдил фикрга келиш борасидаги ҳаракатлари оқибатида юзага келмоқда. Турли йўналишларда ўтказилган дастлабки тадқиқотлар натижаларида бирмунча умумий фикрдан “четланиш” рўй берапти. Қатор муаллифлар (А.Ф.Тализина, Т. Сакамато, Дж Хартли) бу тушунчани очиб беришда ишчи вариант сифатида аниқ ва батафсил ёндашувлардан фойдалана бошладилар. Бироқ, таъкидлаш жоизки, унга қўйилаётган мазмун хилма-хиллиги барибир сезиларли бўлиб қоляпти. Бундан хулоса қилиш мумкин: “Ўқитиш технологияси” таърифи замонавий педагогикада ҳанузгача шаклланмаган.

Шу билан биргаликда “технология” тушунчаси XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, жамоатчилик онгига мустаҳкам кириб улгурди ҳамда илмий ва амалий тафаккурнинг ўзига хос йўналиши бўлиб қолди.

Унинг регулятив таъсири шундаки, у тадқиқотчилар ва амалиётчиларни инсоний фаолиятнинг барча жабҳаларига, шу жумладан таълим соҳасига ҳам ундайди:

- жараённинг натижавийлигини асослашга рўбарў келиши;
- фан ва тажрибаларнинг сўнгги ютуқларидан талаб қилинган натижаларни олишни кафолатлаш учун сафарбар қилиш;
- фаолиятни интенсив, яъни юқори илмий асосда қуриш;
- фаолиятнинг мумкин бўлган тузатиш муолажалари сонини камайтириш учун башоратлаш ва лойиҳалашга асосий диққатни қаратиш;
- янги ахборот воситаларидан фойдаланиш, эскирган амалларни автоматлаштириш.

Бошқача қилиб айтганда, технологияланувчанлик инсон фаолиятининг етакчи тавсифи бўлиб қолди, у таълимий жараённинг самарадорлигини, мақбуллигини, юқори илмийлигини, янги сифат даражасига кўтаришни англатади.

Умумлашган ҳолда технология одатий ҳол эмас, балки замонавий илмий-амалий тафаккур усули, деб хулоса қилиш мумкин. У инсоний фаолиятни тубдан такомиллаштиришга, унинг натижавийлиги, тезкорлиги, техникавий қуролланганлигини оширишга оид амалий тадқиқотлар йўналишини акс эттиради. **Технология - бу предметли соҳанинг объектив қонунларини юқори ўлчовда акс эттирадиган ва шۇ боисдан муайян шароит учун натижаларнинг ўрнатилган мақсадларга мос келишини таъминлайдиган фаолиятдир.**

Турлича илмий ва ўқув-методик манбаларда келтирилган тарифлар таҳлилининг кўрсатишича, кўпчилик тадқиқотчилар ўқитиш технологияси дидактик мақсадларга кафолатли эришишни ҳисобга оладиган ўқув жараёнини мақбул қуриш ва жорий этиш билан боғлиқлигини қайд этишади. Айнан шу тарифда ўрнатилган мақсадга эришишни кафолатлайдиган бирмунча оқилона усуллар ва ўқув жараёнини технологиялаштиришнинг асосий маъноси акс этган. Шундай қилиб, ўқитишга технологик ёндашув

берилган дастлабки кўрсатмалар (ижтимоий буюртма, таълимий мўлжаллар, таълим мақсадлари ва мазмуни) асосида дидактик мақсадларга эришиш учун ўқув жараёнини лойиҳалаштиришни тақозо этади.

Ўқув жараёнига технологик ёндашиш моҳиятини ёритиш имконини берадиган таянч (калитли) ҳолатларнинг иккинчиси — педагогиканинг мос ўқитиш воситаларини қўллашидир. Аслида ҳам “технология” тушунчасининг классик мазмуни муайян техник воситалар (станоклар, қолиплар, автоматик чизиклар)дан фойдаланиб маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнидан иборат. Бу, демак, воситалар тўпламидаги ҳар қандай ўзгариш жараён кўрсаткичларининг ўзгаришига ва, ўз навбатида, технологиянинг ўзгаришига олиб келади.

Ўқув жараёнида педагог танлаган шакл, метод ва ўқитиш воситалари таълим оловчилар билан ўзаро ҳаракат тизими ёрдамида аниқланади. Технологик даражадаги ўқитувчи фаолиятининг мезонлари сифатида қуйидагиларни илгари суриш мумкин.

- аниқ ва ташхисли берилган мақсадларнинг мавжудлиги, яъни тушунчалар, ва амалларни кутилаётган ўқитиш натижаси сифатида таълим оловчининг фаолиятидаги мақсадга эришишни ташхислаш усуллариининг тартибли ўлчанадиган ҳолатда кўрсатилиши;

- ўрганилаётган мазмунни билиш, амалий масалалар, мўлжалли асослар ва уларни ечиш усуллариининг тизимли кўринишида тақдим этилиши;

- мавзулар (материаллар, касбий функциялар тўплами ва ҳ.к)ни етарлича қатъий кетма-кетлиги, мантиқийлиги, босқичлилиги мавжудлиги;

- ўқув жараёнининг ҳар бир босқичида иштирокчилар ўзаро ҳаракат усуллариининг кўрсатилиши;

- ўқитувчининг энг мақбул (ўқув жараёнининг натижавийлиги нуқтаи назаридан) ўқитиш воситаларидан фойдаланиши;

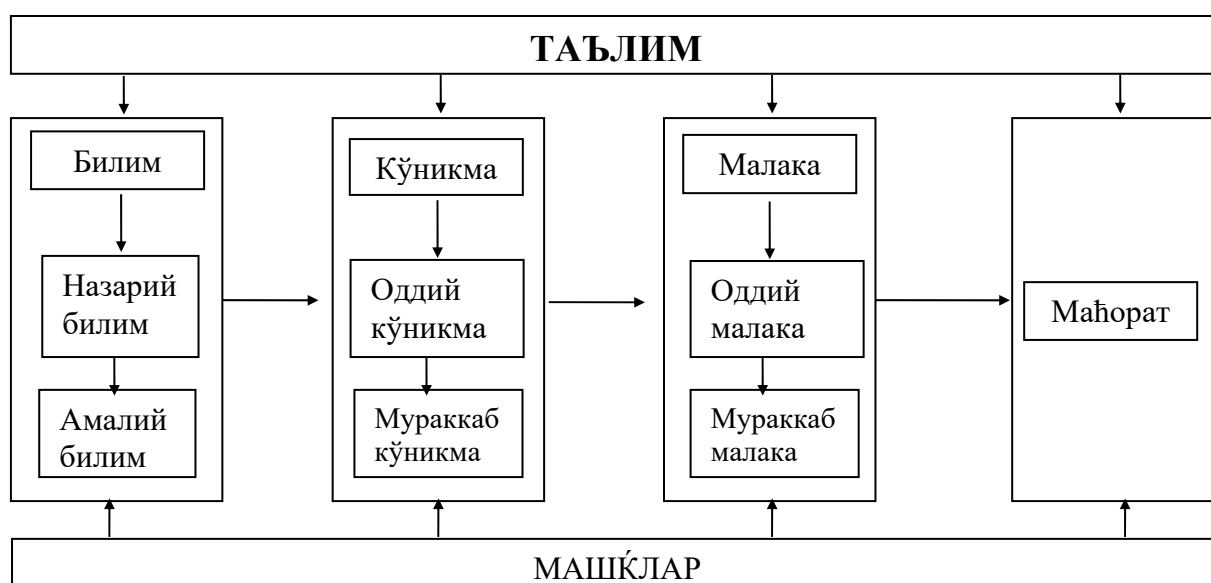
- ўқитувчи ва таълим оловчилар фаолиятининг мотивацион таъминланиши, бу жараёнда уларнинг шахсий-касбий функцияларининг намоён бўлиши (эркин танлаш, креативлик, баҳслашув, ҳаётий ва касбий маъно).

Бугунги кунда ривожланган мамлакатларда бу борада катта тажриба тўпланиб, интерфаол методлар номи билан юритилмоқда. 1996 йилдан буён мамлакатимиз таълим тизими ходимлари ўртасида интерфаол методлар ва улардан таълим жараёнини ташкил этишда фойдаланиш борасидаги назарий ва амалий билимлар тарғиб этиб келинмоқда.

2 БОБ. Иқтисодчи-педагоглари касбий маҳоратини шакллантиришга йўналтирилган педагогик технологияларнинг моҳияти.

2.1. Талабаларда касбий кўникма ҳамда малакаларни ривожлантириш технологияларининг йўналиш ва хусусиятлари

Кўникма деганда одамнинг билим олиши, элементар тажриба ва малакага таяниб бирон ишни муваффақиятли бажариш имконияти тушунилади. Орттирилган билимлар одам хатти-ҳаракатининг назарий асоси ҳисобланади. Билимларга асосланиб хатти-ҳаракатларнинг кетма-кетлиги, алоҳида босқичлари фикран ҳаёлдан ўтказилади. Элементар тажриба талабларида айнан бирор фаолият ҳақида аниқ тасаввур ҳосил қилиш имконини беради. Бирон касб ёки фаолият ҳақида тасаввурга эга бўлишда элементар тажриба билан бирга бошқаларнинг тажрибасини тасаввур қилиш аҳамият касб этади. Бу ерда педагогнинг шахсий намунаси, новатор ишчи, хизматчиларнинг илғор тажрибаси, етук олим ижодкорларнинг иш жараёни мисол бўла олади.

1 – шакл. Билимларнинг кўникма ва малакаларга айланиш технологияси

Бошқаларнинг тажрибасини ўзида сингдиришнинг асосий шarti одамнинг ўзида элементар тажрибанинг бўлишидир. Бундай тажриба ўқув меҳнати, аклий меҳнат, ижодкорлик, рационализаторлик ёки оддий меҳнат операцияларини бажарлш билан боғлиқ бўлиши мумкин. Бундай элементар тажриба бўлмаса ҳеч қандай таълим натижа бермайди. Узатилаётган таълимни қабул қилиш учун талаба бошқалар тажрибасини ўзининг шахсий тажрибаси билан кўшиши керак.

Касбий кўникмаларини шаклланиш жараёнида талабалар кўриш ёки эшитиш оркали фақат ҳаракатларнинг қандай бажарилиши ҳақида тасаввурга эга бўладилар. Бу фақат намуна, бажарилиши керак бўлган иш ҳақидаги кириш инструктати ҳисобланади. Кўникманинг шаклланиши учун талаба бу ҳаракатларни ўзи бажариб кўриши шарт. Талаба ёки ўқувчи бу ҳаракатларни «тотиб» кўриши жараёнида бошқаларнинг тажрибаси ўзининг шахсий тажрибасига айлана боради. ҳаракатлар тартибга туша бошлайди. Талаба ҳаракат структураси ҳақида амалий тасаввурни эгалланди. Олдинига ҳаракатлар айрим, ҳар бир кейинги ҳаракат олдидан ўйлаш, чамалаш, солиштириш оркали сокин юз беради. Таълимнинг турли боскичларида талабалар касбий кўникмаларининг даражаси ҳар хил бўлади. Элементар кўникмалар аста-секин мураккаб кўникмаларга айланади, мураккаб кўникмалар кўп марта кайтарилиши ёки машқ қилиши натижасида малакалар пайдо бўлади.

Малака- билимларга асосланиб машқ ёрдамида айланган фаолиятнинг автоматлашган компоненти ҳисобланади. Малака тез ва аниқ бажариш билан боғлиқ бўлган кўникмаларнинг автоматлашган элементлари саналади.

Талабаларнинг мураккаб машқларни бажариши давомида оддий кўникмалар мураккаб кўникмаларга айлана бошлайди. Шу билан бирга ҳамма билимлар ҳам кўникмага айланавермайди. Малакалар бажарилаётган фаолиятнинг фақат маҳорат томонини, яъни айрим ҳа-ракатларни ифодалайди. Бутунича фаолият эса элементар кўникма ва элементар кўникмалардан иборат била туриб бажариладиган мураккаб кўникмаларга асосланиб бажарилади.

Касбий кўникмаларининг шаклланиши учун фақат тафаккурнинг ёки ақлий фаолиятнинг ўзигина етарли эмас.

Талабаларда мураккаб кўникмаларнинг, умумлашган сафарбар кўникмаларнинг шаклланиши учун улар бевосита амалий меҳнат фаолиятида, узоқ пайт машқ бажаришда қатнашишлари шарт.

Албатта, талабаларни мутахассисликка тайёрлашда кузда тутилган ва ўқув режасида мўлжалланган ҳамма кўникма ва малакаларни етарли даражада шакллантиришнинг баъзи объектив сабабларга кўра (ўқув жиҳозларнинг етарли эмаслиги, талабаларнинг табиий узига хослиги ва ҳоказолар) иложи бўлмас. Шунинг учун ҳам талабаларда умумлашган касбий кўникма ва малакаларнинг шаклланган бўлишига эришиш лозим.

Қўйилган мақсадга мос келувчи билим ва малакаларнинг зарур фаолият билан боғланиши кўникма асосларини ташкил этади. Ўқитиш фаолияти шундай алоҳида хусусиятлар билан характерланадики, бунда инсоннинг фаолияти ақлий мақсадга бўйсундирилади, яъни маълум билим, кўникма ва малака эгалланади.

Талабанинг касбий кўникмаларни тез ва осон ўзлаштириши унинг нафақат умумий қобилиятлари, балки шу асосда шаклланган махсус касбий қобилиятларнинг ҳам юқори даражада эканлигини билдиради.

Малаканинг характерли жиҳати шундаки, машқлар ёрдамида ўзлаштирилган ва автоматлашган ҳаракат услублари нисбатан анча мустаҳкамлиги билан фарқланади. Бу жиҳат инсонларнинг кўплаб малакаларига тегишлидир (юриши, саломлашиши учун қўл узатиш), бунда бир операциянинг ўзи турли операцияларга жавобан амалга оширилади.

Турғунлик билан бир қаторда малакалар **мослашувчанлик** билан ҳам характерланади, яъни ҳаракат усулининг шароит ўзгаришига мос равишда ўзгариб боришдир (албатта маълум чегарада). Шу сабабли малакани қўллашда бу шароитлар қанчалик турли-туман бўлса у шунчалик мослашувчан бўлиб боради, ёки аксинча бир хиллик малакалар бир хиллигига олиб келади.

Малакалар (автоматлашган операциялар) инсон фаолиятининг барча турларида зарур бўлади. Малакаларни эгалламасдан туриб: меҳнат курулларида муваффақиятли фойдаланиш мумкин эмас, ҳисоблашларни амалга ошириб бўлмайди, илмий-бадний адабиётларни ўқиш бўлмайди, санъат, спорт, илмий ёки ҳар қандай бошқа касбий фаолият билан шуғулланиб бўлмайди. Англанган операциялар (малакалар) айниқса ҳаракат тўхтовсиз ўзгариб турувчи шароитда амалга ошганда, ҳаракат усулини шохмасдан ўйлаб олиш мумкин бўлмаганда, ўзгарувчан шароитда тезкор ва аниқ ҳаракат қилиш талаб этилганда муҳим аҳамият касб этади. Мисол учун бундай ҳолат педагогларда доимий ҳисобланади. Демак, худди мана шу ўринда мослашувчан ва бошқарувчан англанган операциялар талаб этилади.

Касбий кўникмалари табиати тўғрисида муаммони ҳал қилишда биз кўникмалар деганда операция ва ҳаракатларнинг нисбатан мураккаб тизимини эгаллаш, инсон учун янги бўлган шароитларда қўллаш, фаолияти ўзлаштирилган билим ва малакалар асосида мақсадга мувофиқ ростлашни қабул қилувчи психологлар фикрларидан келиб чиқиб иш кўрдик.

Бу фикрларга Е.А.Милерян томонидан билдирилган: "касбий кўникмалари билим ва малакаларга асосланган ишчининг ўзгарувчан шароитларда ўзи учун янги бўлган меҳнат фаолиятида умумлашган, турли меҳнат шароитлари учун хос бўлган ишни бажаришга турли усул ва услублар ёрдамида эришиш қобилиятига айтилади" - деган сўзлари жуда яқин келади.

Кўникма асоси бўлиб нафақат мос равишдаги ҳаракат ва операциялар, балки бошқа фаолиятни амалга оширишда ўзлаштирилган билим ва малакалар ҳам хизмат қилиши мумкин. Ишчи, гарчи у ҳозирда ечилаётган вазифалар билан бевосита боғлиқ бўлмасада бу янги вазифаларни эгаллаган билим ва малакаларга асосланиб бажариши мумкин. Бизнинг фикримизча, манбаларда учрайдиган "дастлабки кўникма" атамасини ўрганилувчи аниқ ҳаракат моҳиятининг асл, такомиллашган кўникмалардан фарқ қилишини аниқлашувчи атама сифатида шартли равишда қабул қилиш мумкин.

Шундай қилиб, индивидда кўникманинг мавжудлиги ҳар хил шароитларда уни қўллаш учун ҳаракатлар тизими (операцияларнинг) мавжудлигини билдиради. Албатта шу сабабга кўра кўникмаларда қўлланилувчи билимлар ҳам мослашувчанлик, кенглик, кўчирувчанликка эга бўлиши лозим, чунки улар турли шароитда қўлланилиши мумкин.

Малака шаклланишида қўлланиладиган билимлар нисбатан статик ҳисобланади. Улар қандайдир битта шароитда қўллашга мўлжалланган. Кўникма эса янги шароитларга мўлжалланган ва кўпчилик ҳолатларда тўпланган тажрибани оддий такрорлаб кўчириб эмас, балки ҳаракатларни (операцияларни) янги ўзгарган шароитларга кўчиришни аниқлатади.

Кўникмалар шаклланишида ҳосил бўлувчи алоқалар мустаҳкамлиги бирламчи аҳамиятга эга бўлади (бошқача қилиб айтганда малака мукамаллиги). Бу алоқалар асабларнинг жавоб реакциясини тезлаштиришга хизмат қилувчи жараёнларни қўзғалувчанлигини мустаҳкамлашда бўлгани каби машқлар ёрдамида амалга оширилади.

Ўз-ўзидан маълумки, кўникмалар тўла ўзлаштирилган автоматлашган операциялар асосида шаклланмайди. Агар шундай бўлганда эди, таълим жараёни мазмунсиз бўлиб, догма хусусиятига эга бўлиб қолар эди.

Инсоннинг ақлий ривожланиши у тўплаган ахборотлар, билимлари кўлами билан белгиланмайди. Қайси ўзлаштирилган ўқув материали ақлий ривожланишга сабаб бўлганлигини аниқлаш учун ўқув материали қандай ўзлаштирилганлиги, бунда қайси фикрлаш қобилиятлари ва қайси интеллектуал кўникмалар иштирок этганлигини билиш лозим. Талаба билимларни ўзлаштиришда қўллайдиган фикрлаши, кўникма ва усуллари, интеллектуал кўникмалари, асосийси шакллантирилган операциялар (малакалар) тизими имкониятлари ва кўчирилиш кенглиги, яъни мос равишдаги ривожланиши кўрсаткичлари ҳисобланади. Мана шунинг учун ҳам таълим жараёнида талабаларга фақатгина билимларни эмас, балки мос равишдаги тўлақонли кўникмаларни ҳам шакллантириш талаб этилади.

Малакалар шаклланишида машқларни вақт бўйича тақсимлаш муҳим аҳамиятга эга. Узоқ вақт давомида узлуксиз бажариладиган машқлар натижаси толиқиш туфайли кутилмаган самарани бера олмаслиги мумкин. Бундан келиб чиқадики, машқларни бошқа турдаги ишлар ва дам олиш билан алмаштириб олиб бориш мақсадга мувофиқ.

2- шакл

Малакаларнинг шаклланиб бориш даражасини ҳаракатларни бажариш тезлиги ва аниқлигига кўра билиш мумкин. Бундан ташқари ҳаракат натижалари турғунлиги ҳам муҳим омил ҳисобланади. Юқори даражада шаклланган малакалар ҳаракатларни бажаришдаги алоҳида муваффақиятлар билан эмас, балки давомли равишда юқори натижаларга эришиб бориши билан белгиланади. Агар ҳаракатларни бажаришнинг яхши натижалари уни янги, янада мураккаброқ ҳаракатлар тизимига киритилганида ҳам сақланса, бу тўлақонли шаклланган малакадан далолат беради ва унинг шаклланганлигининг яна бир муҳим босқичи ҳисобланади.

Касбий кўникма ва малакаларининг шаклланиши маълум меҳнат фаолияти таркибига кирувчи ҳаракатларни эгаллашнинг мураккаб мажмуий жараёни ҳисобланади. Уларнинг шаклланиши жараёнида шахснинг ҳар томонлама ривожланиши, умумий ва касбий қобилиятлари, меҳнат фаолиятида талаб этиладиган ирода хислатлари, маънавий ва жисмоний сифатлари камол топади. Меҳнат кўникма ва малакаларининг эгалланиши ўз-ўзини назорат қилиш ва бошқаришга асосланган ҳамда интеллектуал, сезги ҳаракат ва ирода хислатларини ўз таркибига олувчи фаол идрок этадиган жараён ҳисобланади. Кўникма ва малакаларни интеллектуал ва ижодий жараёнларга қарама-қарши қўйиб бўлмайди, уларни ўзаро боғлиқликда қараш лозим.

Касбий тузилмалари аҳамиятига етарли эътибор бермаслик ижрочилик кўникма ва малакалари ҳиссасининг ҳаддан ташқари ортиб кетишига, меҳнат таълимининг интеллектуал мазмуни ва тарбиявий аҳамиятини сусайтиришга олиб келади. Касбий тавсифдаги махсус кўникма ва малакаларнинг аҳамияти пасайтирилгани эса меҳнатнинг ҳаддан ташқари интеллектуаллашиб кетиши ва талабаларнинг сезги, перцептив ва ҳаракатлари ривожланишига кам таъсир этишга олиб келади.

Шундай қилиб, касбий кўникма ва малакалари политехник ва касбий аҳамият касб этади. Бу жиҳатларни эса иқтисодий таълим мазмунини аниқлашда, унинг усул ва ташкилий шакллари танлашда ҳисобга олиб бориш лозим.

Касбий кўникма ва малакаларининг психологик жиҳатларини тадқиқ қилиш ва амалий тажрибаларни умумлаштириш натижасида барча ҳолатлар учун унинг муваффақиятли ривожланиш шарт-шароитлари ишлаб чиқилган. Улар қаторига қуйидагилар киради: талабаларда ўрганилаётган касби ва ўқув машғулотларига ижобий муносабат ва қизиқишни тарбиялаш; ўқув ишларининг ўқув-услубий савияси; таълим услубларининг турли кўникма ва малакалар хусусиятларига мувофиқлиги; талабаларда уларни қўллаш олиш кўникма ва малакаларнинг мавжудлиги; йўриқноманинг самарадорлиги, машқларнинг

етарли миқдорда ва юқори услубий савияда бўлиши, талаба ҳамда педагогларнинг фаолликлари.

2.2. Ўқитиш жараёнига янги ахборот технологияларини киритиш йўллари

Ўқитиш воситалари бу моддий ва теваарак-атворлар, табиий объектлар, бундан ташқари инсон томонидан ўқув-тарбиявий жараёнда ахборот олиб юрувчи педагог ва ўқитувчилар фаолиятида ўз олдига қўйган ўқитиш, тарбиялаш ва ривожланиш учун қўлланиладиган қурол сифатида яратилган сунъий объектлардир.

Ўқитиш воситалари шу билан бирга унинг мазмуни, услублари, ташкилий шакллари ўқитиш тизимини лойиҳалаштирилган ва ўқув-тарбиявий жараённинг таркибий бўлимларидан биридир. Бундан ташқари ҳар бир ўқув-тарбиявий муассасанинг энг муҳим таркибий қисмидир. Педагогика фани ва амалиётида қўлланиладиган турли хил тизимларнинг бўлимларида бўлаётган моддий ўқитиш воситалари ҳозирги пайтда жорий қилинган тизимларнинг ҳаракатланиши, қайта қурилиши ва бир-бири билан боғлиқлигини назарда тутган ҳолда бошқа таркибий қисмларга бевосита таъсир кўрсатади.

Бугунги кунда таълим оловчилар ўз ижодий потенциалини назорат қилиш, табиатдан берилган истеъдод ва қобилиятларини ривожлантиришга янги техника пайдо бўлгандан бери ўқитишнинг янги усул ва технологияларини эгаллашга реал имкониятлари бор. Шундай қилиб, дидактиканинг категория аппаратида моддий воситалар (иш қуроллари) мақсадлар, мазмунлари, усуллари, ўқитишнинг ташкилий шакллари билан биргаликда мустақиллик ҳолатига эга. Бундан ташқари ижтимоий ҳаётнинг ҳар бир соҳасида технологиялаштириш муносабати билан ўқув-тарбиявий фаолиятда ўқитиш

воситаларининг аҳамияти ортиб бормокда, муаммоларга оид тадқиқотларда икки асосий йўналиш: педагогик ва инженерлик нуқтаи назари бор.

Ўқитиш воситалари қуйидагича тавсифланади:

1. *Натурал (табиий) объектлар.* Табиий объектларга одатда жонли ва жонсиз табиатнинг объектлари киради, улар билан таълим олувчилар машғулотларда тарқатма ёки намоёиш қилинадиган материаллар шаклида танишадилар.

2. *Ўқув моделлар, муляжлар, макетлар.* Моделлар сунъий яратилган табиий объектларни кўриниши уларнинг муҳим сифатларини, алоқаларини ва муносабатларини қайта такрорлайдиган ўқув кўргазмали қўлланмалар деб қабул қилинади.

Моделларнинг энг кенг тарқалган ва типик турлари бу моддий яъни предметли моделлардир. Моделлар ҳажмига кўра эга ва текис моделларга бўлинади.

Муляж ва макетлар предметларнинг ташқи белги ва хусусиятларини ва атроф-муҳит ҳодисаларини ўрганишда қўлланилади, моделлар ўрганилаётган объектларнинг ички қурилмаси ва ҳаракатланиш тамойили машина ва механизмларнинг кинематикасини ўрганилаётган ҳодисаларда ўрин олган бошқа алоқалар ва муносабатлар имкониятини беради.

Экран ва экран – товушлик ўқитиш воситалари бугунги кунда кенг тарқалган. Бу ўқитиш воситаларига қўйилган талаблар энг аввало уларнинг мавзуга оидлиги, иккинчидан, бу ўқитиш воситаларининг сифати яхши бўлиши билан ажралиб туради.

Диапозитив – (слайд) бу ҳаракатланмайдиган ўқитиш экран воситаси ҳисобланади. Диапозитивдаги чизмалар ва расмлар одатда плакатдагидан яхши қабул қилинади.

Диапозитив – бу жуда қулай ўқитиш воситаси, чунки ўқитувчи унинг бир қисмини, ёки бир кадрни алоҳида кўрсатиши мумкин. Ҳар бир кадр тўлиқ бир

информацияга эга. Диафильм ҳам ҳаракатланмайдиган экран ўқитиш воситасидир.

Кейинги вақтларда «ўқитишнинг компьютер технологиялари» тушунчаси тарқалиб, бунда компьютерлар базасида амалга оширилган ўқитиш технологиялари тушунилади. Бироқ ахборот технологиялари тушунчаси ўқитишнинг компьютер технологиялари тушунчасидан кенгрокдир, чунки компьютерлар ахборот технологиялари техник воситаларининг таркибий қисмидир.

Ахборот технологиялари, компьютерлаштириш ва компьютер тармоқлари негизида таълим жараёнини ахборот билан таъминлашни ривожлантириш омиллари қуйидагилар: бунда компьютерлаштиришнинг ҳар иккала йўналишини ҳам ривожлантириб бориш зарурияти туғилади. Бунинг учун шу соҳада қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга асосланган ҳолда узлуксиз таълим тизимини ҳамма босқичларида «компьютерлаштиришнинг концепцияси» яратилиши лозим.

Компьютерли технологиялар дастурли ўқитиш ғояларини ривожлантиради, замонавий компьютерлар ва телекоммуникацияларнинг ноёб имкониятлари билан боғлиқ таълимнинг ҳам тадқиқ қилинмаган янги технологик вариантларини очади. Таълимнинг компьютерли (янги ахборот) технологиялари – бу таълим олувчига ахборотни тайёрлаш ва узатиш жараёни бўлиб уни амалга ошириш воситаси компьютердир, яъни:

- ўқувчи-талабаларда ахборот билан ишлаш маҳоратини шакллантириш, коммуникатив қобилиятларини ривожлантириш;
- «ахборотли жамият» шахсини тайёрлаш;
- таълим олувчиларнинг ўзлаштириш имкони даражасидаги етарли миқдорда ахборот билан таъминлаш;
- ўқувчи-талабаларда тадқиқотчилик маҳоратини, оптимал қарорлар қабул қилиш маҳоратини шакллантириш.

Компьютерли технология мазмуни бир қанча шакллантирилган моделини қўллашга асосланган бўлиб, бу модел компьютер хотирасига ёзиб қўйилган педагогик дастурли воситалар ва телекоммуникация тармоғининг имкониятлари орқали намоён бўлади.

Ахборот технологияларидан фақат ўқув жараёнида эмас, балки узлуксиз таълим тизимида фаолият юритаётган ўқитувчиларни илмий-техник ва махсус ахборот билан таъминлайдиган ахборот ишида, таълим тизимини бошқаришда ҳам фойдаланилиш мумкин.

Ривожланган мамлакатларда ахборот технологияларини таълимга жорий этишда уларнинг техник воситаларини интеграциялаш асосий йўналиш бўлмоқда. Шу муносабат билан ҳатто «мултимедиа» тушунчаси пайдо бўлдики, у ўқитишда кўпчилик техник воситалардан комплекс фойдаланишни билдиради. Мултимедиани қўллаган ҳолда энг муҳим нарса талабаларни керакли ахборотни танлаб олишга ўргатишдан иборат бўлади. Ўқитувчи (педагог)нинг вазифаси ахборотни беришдан иборат эмас, балки уни топишда ёрдам беришдан иборат бўлади, ўқитувчи (педагог) билимлар соҳасида йўл кўрсатувчи бўлади.

Бу каби ўқитиш воситалари комплексидан фойдаланилган ҳолда талабага таъсир кўрсатиш биргина ахборот каналлари (кўриш, эшитиш ва ҳ.к.) орқали амалга оширилади. Бу эса таълим самарадорлигини оширади.

Таълим жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланилганда талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этиш шакллари тиклаш муаммоси янгича ҳал этилиши лозим. Агар анъанавий таълим шароитларида билиш фаолиятини ташкил этишнинг энг кўп тарқалган шакллари индивидуал ва фронтал шакллар бўладиган бўлса, ахборот технологияларидан фойдаланиш шароитида уларнинг иккаласидан бир вақтда фойдаланиш мумкин.

Шунингдек, таълим жараёнига ахборот технологияларининг жорий этилиши ўқитувчи (педагог) вазифасининг ўзгаришига сабаб бўлади, яъни педагог таълим-тарбия беришдан кўра кўпроқ тадқиқотчи, ташкилотчи,

маслахатчи ва дастурловчига айлана боради. Буларнинг ҳаммаси эса ўқитувчи (педагог)ларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини ўзгартиришни талаб қилади. Тадқиқотчилар таъкидлаганидек, ўқитувчи (педагог) ларнинг ахборот маданияти асослари методологик, умумтаълимий, умуммаданий характерда бўлиб, педагогик ходимларни касбий тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнида барча ўқув фанлари комплексини ўрганишда шаклланиши лозим.

Кейинги йилларда Олий ва ўрта махсус ўқув юртларини ахборот технологиялари билан жиҳозлаш, таълим тизими мазмуни, уни ташкил этиш шакллари ҳамда сифатини ошириш борасида катта ижобий ўзгаришлар рўй беради.

Маълумки, ўқитувчи (педагог)ларнинг анъанавий ўқитиш усулида лаборатория ва амалий ишлар ўтказилишига кўп вақт ажратилади. Бу мутахассис тайёрлашнинг жуда муҳим таркибий қисмидир. У нафақат талабанинг назарий билимларини мустаҳкамлашга, ўқув материални ўзлаштириш самарасини оширишга, балки муайян соҳада амалий кўникмаларни ҳосил қилишга ҳам кўмак беради. Бироқ, бундай машғулотлар тўлақонли натижа беради, дея олмаймиз. Сабаби – лаборатория стендлари етарли даражада эмаслигида ҳамда кўпгина лаборатория стендлари ва ўқув хоналари замонавий мослама ва ускуналар билан жиҳозланмаган, уларнинг аксарияти маънавий эскириб қолган ва бугунги кун талабларига тўлиқ жавоб бермайди. Технологиялар тез суръатда ривожланаётган ҳозирги вақтда амалий машғулотлар учун лаборатория ва стендлар ҳар бир ўқув йилида такомиллаштиришни талаб этади. Бунинг учун эса қўшимча сарф-харажатлар қилиш керак. Бошқа яна бир муҳим омил шундаки, баъзи лаборатория тадқиқотларидаги иш ёки жараёнларнинг суствлиги сабабли ажратилган вақт ичида таълим олувчилар такрор таҳлил ёхуд синовлар ўтказишга қийналишади холбуки, маълум бир соҳада етарлича иш кўникмалари ва тажриба орттириш учун амалий машғулотларни кўп маротаба такрорлаш зарур. Афсуски, анъанавий иш олиб бориш шароитида лаборатория стендлари камлиги ҳамда

мосламаларининг тез-тез бузилиши ва шу билан боғлиқ ашёларга қўшимча сарфлар қилиниши боис шар доим ҳам бундай қилинавермайди.

Юқорида айтилганларни ҳисобга олиб, янги тизим мутахассис кадрларини тайёрлаш учун фикр муҳим вазифаларни ҳал этишга ёрдам бера оладиган янги самарали, ҳаммабоп педагогик услубни жорий этиш зарурияти туғилди, деб айта оламиз. Бунинг учун лаборатория стендлари ва ўқув устахоналаридаги машғулотлар барча талабалар учун нафақат қизиқарли, балки қулай ва осон бўлишига эришмоқ лозим. Машғулотлар ўзига жалб эта олиши, барча руҳий ва дидактик омилларни ҳисобга олиши, жараёнларни жўшқин тарзда намоён этиши, машғулотлар ўтказиш ва ўқитилаётган фанни ўзлаштиришни, умуман бутун ўқитиш самарасини ошириши, эгалланган билимлар хусусида ўзига-ўзи баҳо бериш имконини таъминламоғи зарур. Айнан шу нуқтаи назардан замонавий ахборот технологияларининг тадбиқ этилиши юқорида кўрсатилган вазифаларни мақбул тарзда ҳал қилиш ва анъанавий ўқитиш усулининг бир қатор камчиликларини бартараф этишга кўмак беради.

2.3. Талабаларда касбий кўникма ҳамда малакаларни ривожлантириш жараёнида таълим воситаларини қўллаш технологияси

Ҳозирги вақтда ўқитиш ва тарбиялашнинг янги технологияларига сифат жиҳатдан тез ўтиш учун объектив асос юзага келди, *чунки* иқтисодий ва ижтимоий ҳаётдаги инновацион жараёнлар ўз-ўзидан таълимда ҳам тубдан ўзгартиришларни тақозо этмоқда. Ҳеч бир ўқитувчи эртами-кечми бу жараёнга қўшилмасдан четда қолиши мумкин эмас. Ўқитувчининг анъанавий иш усуллари, таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси, ўқитишни компьютерлаштириш сифатларини ўзлаштириш зарурияти буларни илмий-методик асослаш эҳтиёжини туғилишида объектив омил бўлиб қолмоқда.

Ўқитувчига албатта психологик-педагогик саводсизликни тугатиш эмас, балки таълим амалиётининг ривожланиш истиқболларини онгли программалаштиришга, янги педагогик технологияларни асослашга имкон берадиган илмий тасаввурлар тизими керак.

Мамлакатимизда ахборотлашган жамият куриш йўлидаги асосий масалалардан бўлиб ахборот майдонининг барча таркибий қисмларини ривожлантириш ва ундаги бошқарув субъектлари фаолиятини рағбатлантиришга қаратилган давлат ахборот сиёсатини ишлаб чиқиш ҳисобланади. Ахборот-коммуникациялар технологиялари бозорини шакллантиришнинг объектив заруриятидан келиб чиққан ҳолда, миллий иқтисоднинг деярли барча тармоқлари манфаатларига таъсир этувчи кенг миқёсдаги иқтисодий, ҳукукий ва сиёсий ечимларни ҳал қилишни талаб қиладиган Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида»ги Фармони эълон қилинди. Унда «...Реал иқтисодиёт тармоқларида, бошқарув, бизнес, фан ва таълим соҳаларида компьютер ва ахборот технологияларини кенг жорий этиш, аҳоли турли қатламларининг замонавий компьютер ва ахборот тизимларидан кенг баҳраманд бўлишлари учун шарт-шароитлар яратиш...» белгилаб қўйилган.¹

Республикамыз кутубхона, олий таълим муассасалари, илмий-тадқиқот институтлари ва вазирликларида тўпланган катта миқдордаги ахборот ресурсларига эга. Бироқ ушбу манбаларга интеграциялашган ҳолда кириш усули ҳали йўлга қўйилмаган. Чунки, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишнинг янги даражасига ўтиш, жаҳон ахборот маҳсулотлари ва хизматларига чиқиш юқорида келтирилган манбаларга турли аҳоли гуруҳларининг тез суратда кириб боришини ташкил қилиш муаммо бўлиб турибди. Республикамызда ахборотлар соҳасининг ривожланишига бошқа омиллар ҳам таъсир кўрсатмоқда, жумладан: жамиятни ахборотлаштиришнинг паст даражадалиги, ахборот технологиялари ривожланиши учун зарур ресурсларнинг етарли даражада эмаслиги, ҳисоблаш

¹ «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида» Ўз Р Президентининг Фармони. 2004й.

техникаси ва алоқа во-ситаларининг етарли даражада ривожланмаганлиги, ЭХМ локал ва ҳудуд тармоқяарини қуллаш ва ривожлантириш борасидаги қоқоқлик, технологик маълумотлар ва билимлар базаларининг суи кўлланилишидир.

Жаҳон амалиёти таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, ўз фуқароларини ахборотлашган муҳитда фаолият кўрсатишга ўргатган жамиятгина вақдан ютади, чунки фақат миқдорий кўрсаткичларга асосланган иқтисодиёт тизимининг келажаги йўқ.

Ахборот-коммуникациялар технологиялари бозо-рида асосий товар бўлиб ахборот маҳсулотлари ва хизматлари саналади, яъни ахборот-коммуникациялар технологияси ёрдамида фойдаланувчиларга кўпроқ ахборот хизматини кўрсатиш лозим.

Бозор муносабатлари ахборот маҳсулотларининг янгилиги, ишончлилиги ва тўлиқлиги даражаларига юқори талаблар қўймоқда. Чунки бусиз самарали маркетинг, молия-кредит ва инвестиция фаолиятини юрийтиш мумкин эмас. Ахборот маҳсулотларининг республикаимиз ҳаётида тутган ўрни ва роли ижобий томонга ўзгариб бормоқда. Мамлакатимизда ахборот коммуникациялар технологиялари бозори индустриясини таркиб топтириш жамиятимизда чуқур ижтимоий ўзгаришларга олиб келиб, уни «индустриалдан ахборотлашган жамиятга» айлантиришига ишончимиз қомил.

Интернет тизимининг халқаро ахборот тизими орқали масофали усуллар ёрдамида мутахассис кадрлар тайёрлаш ва педагогик кадрлар малакасини ошириш имконияти республика Вазирлар Маъкамасининг 2001 йил 4 октябрда эълон қилинган махсус қарорида кўзда тутилган. Таҳсил олаётганлар ўам, таълим муассасалари ҳам виртуал стендлардан фойдаланишдан манфаат кўрадилар.

Уларнинг жорий қилиниши натижасида, анъанавий таълимга қиёслаганда, мутахассисларни тайёрлаш бўйича таълим жараёнининг янада юқори сифати таъминланади. Бунга автоматлаштирилган ўқитувчи (педагог) ва тест ўтказувчи, тизимлар, тест топшириқлари ва ўз-ўзини текшириш учун

саволларни ўз ичига олган ихтисослашган ўқув-услубий қўлланмалардан фойдаланиш, ўқув жараёнининг услубий негизини тезкор янгилаш ҳисобига эришилади. Биз ўқитишнинг ташкилий шакллари, замонавий ахборот технологиялари ҳамда турли таълим масканларининг ўқув имконига эга бўламиз. Бу эса маълум даражада турли муассасалар мутахассислари дипломлари кадри тенг бўлишини таъминлайди.

Шундай қилиб, таълим жараёнига ўқитиш воситаларининг жорий этилиши куйидагиларга олиб келади:

- таълим жараёнини, ўқувчи-талабаларнинг аниқ тайёргарлик даражасини, қобилиятларини, янги материални ўзлаштириш суръатини, қизиқиш ва майлларини ҳисобга олиб кўпроқ индивидуал равишда ёрдам бериш;
- ўқувчи-талабаларнинг билиш фаолиятларини кучайтириш, уларнинг ўзини ўзи такомиллаштириш, таълим ва касбга қизиқишларини шаклланишига интилишларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш;
- таълим жараёнида фанлараро алоқаларни кучайтириш, борлиқ ҳодисаларини комплекс ўрганиш;
- таълим жараёнининг мослашувчанлиги, омилкорлиги, ташкил топиш шакллари ва усулларини такомиллаштириш ҳисобига уни доимий ва динамик янгилаш;
- барча таълим муассасаларида ўқитишнинг муаммоли ва компьютер воситаларидан ҳамда виртуал стендлардан фойдаланиш;
- таълим жараёнининг технологик базасини ҳозирги замон техник воситаларини жорий этиш йўли билан такомиллаштириш.

Бугунги кунда ахборот технологиялари жамиятимиз ривожланишига таъсир этувчи энг муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Ахборот технологиялари инсоният тараққиётининг турли босқичларида ҳам мавжуд бўлиб, ҳозирги замон ахборотлашган жамиятнинг ўзига хос хусусияти шундаки, ахборот

технологиялари барча мавжуд технологиялар, хусусан янги технологиялар орасида етакчи ўрин эгалламоқда.

Ахборот технологияси ва техник воситалар самарасини белгилайдиган дидактик материаллардан кенг фойдаланиш замонавий педагогик технологияларнинг асосий белгиларидан биридир. Миллий дастурда таълим-тарбия жараёнини бошқаришнинг бу муҳим воситасига алоҳида урғу берилган. Ахборотли воситалар (компьютер, электрон алоқа, радио, телевидение) дан фойдаланиш даражаси икки омил билан аниқланади:

1. Ўқув жараёни учун ахборотли воситалар самара берадиган мавзулар юзасидан дидактик материалларни ишлаб чиқиш.
2. Педагогларнинг ўз амалий фаолиятларида техник воситалар ва дидактик материаллардан методик жиҳатдан тўғри фойдалана олиш тайёргарлигини текшириш.

Ахборотли таълим жараёни олдиндан педагогик лойиҳалангандагина кўзланган мақсадга эришиш мумкин. Педагогик жараённи компьютерлаштириш асосий йўналишларидан бири ва замонавий педагогик технологияларнинг шуғулланиши лозим бўлган соҳасидир.

Ахборот технологиялари – бу одамларнинг билимларини ривожлантирадиган, уларнинг техника ва ижтимоий жараёнларни бошқариш бўйича имкониятларини кенгайтирадиган маълумотларни ташкил этиш, сақлаш, ишлаб чиқиш, тиклаш, узатиш усуллари ва техник воситаларидир. Яна шунингдек, ахборот технологиялари деганда, маълум бир мақсадга эришиш учун амалга ошириладиган жараёнлар занжиридан иборат яратувчи фаолият тушунилади. Агар технологик занжирни ташкил этувчи жараёнлар, улар орасидаги ахборот алмашинувини ташкил этиш ва уларни уйғунлаштиришда компьютерлардан фойдаланиш имконияти яратилса, ҳар қандай технологиянинг самарадорлиги ортади. Албатта, бунинг учун мазкур технологияни синчиклаб ўрганиш, жараёнлардаги ва улар ўртасидаги ахборот

алмашинувини, шунингдек, жараёнлар занжирини (яъни технологияни) бошқаришнинг ахборот таъминотини таҳлил этиш зарурияти пайдо бўлади.

Ҳозирги замон ахборот технологияларининг асосини қуйидаги учта техника ютуғи ташкил этади:

1. Ахборотнинг машина ўқийдиган тушунчаларда жамлаш муҳитининг пайдо бўлиши (магнит, ленталар, кинофильмлар, магнит дисклар ва ҳ.);

2. Ахборотни ер шарининг исталган нуқтасига вақт ва масофа бўйича муҳим чеклашларсиз етказишини таъминловчи алоқа воситаларининг ривожланиши, аҳолининг алоқа воситалари билан кенг қамраб олиниши (радио эшиттириш, телевидение, маълумотларни узатиш тармоқлари, йўлдош алоқа, телефон тармоғи ва ҳ.);

3. Ахборотни компьютерлар ёрдамида берилган алгоритм бўйича автоматлаштирилган ишлаб чиқиш имконини (саралаш, таснифлаш, керакли шаклда ифодалаш, яратиш ва ҳ.) ошириш.

Ахборот технологиялари, биринчидан, ахборотнинг циркуляцияси ва ишлов бериш мажмуи, иккинчидан, бу жараёнларнинг тасвиридир.

Ахборот технологиялари таълим жараёнида муҳим ўрин тутиб, қуйидаги вазифаларни ҳал этишга ёрдам беради:

- ҳар бир одамга хос ноёб фазилатлардан иборат индивидуал қобилиятларни ўқитилаётган ўқувчи ва талабаларда очиш, сақлаш ва ривожлантириш, уларда билиш қобилиятларини, ўзини ўзи камолотга етказишга интилишни шакллантириш;
- воқеа ва ҳодисаларни комплекс ўрганишни, техника, ижтимоий, гуманитар фанлар ва санъат орасидаги ўзаро боғлиқликнинг чамбарчаслигини таъминлаш;
- ўқув-тарбия жараёнларининг мазмун, шакл ва методларини доимий динамик янгилаш.

Жамият ҳаётининг жадал тарзда ривожланиши, тараққиёт эҳтиёжлари ва имкониятларининг кенгайиши, турли-туман ахборотлар оқимининг

тезлашишини ҳисобга олиб, замонавий таълимнинг янги шакл, восита ва усулларида фойдаланиш механизмини яратишни ўз заммасига олмоғи талаб этилади. Бугунги кунда турли типдаги таълим муассасаларида амалга оширилаётган таълимнинг ўрни ва даражасини аниқлашга йўналтирилган тадқиқотларда ўқитиш воситаларининг имкониятларидан кенг фойдаланишни тақозо қилади. Шундагина таълим жараёнининг натижалари фан, ишлаб чиқариш, маданият, иқтисод ҳамда жамият ҳаётининг барча соҳаларини ривожлантиришга хизмат қила олади. Ушбу бобда ўқув воситаларининг тавсифномаси, ишлаб чиқаришжа ўқитиш воситалари, экран ва товушли экран ўқитиш воситалари, ўқитиш воситаларининг ривожланиш истиқболлари, ахборот технологиялари хусусида атрофлича фикр юритилган ва боб бўйича жуда кўп ахборотлар ўрин олган.

3 Боб. Талабаларнинг касбий кўникмаларни ривожлантиришга йўналтирилган педагогик технологияларнинг самарадорлик даражаси

3.1.Талабаларнинг “Касб маҳорати” фанидан мустақил ишлаш кўникма ва малакаларининг шаклланганлик даражаси.

Ҳозирги кунда таълим жараёнида интерактив методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормокда, бундай бўлишининг сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчи-талабаларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологиялар уларни эгаллаётган билимларини ўзлари кидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, ҳатто хулосаларни ҳам ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Ўқитувчи бу жараёнда шахсни ривожланиши, шаклланиши, билим олиши ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йўналтирувчилик функциясини бажаради. Таълим жараёнида талаба асосий объектга айланади.

Дарс ўтишда қўлланиладиган усуларни шартли равишда *анъанавий* дарс ўтиш услублари ҳамда талабалар фаоллигини оширувчи *интерактив, инновацион* методларга ажратиш мумкин.

Анъанавий дарс ўтишда дарснинг асосий мақсади кўпроқ тушунтиришга қаратилган бўлиб, ўқитувчи – таълим берувчи, ўқувчи-талаба билим олувчи ролини бажаради. Уларни ўрганилаётган мавзунини қай даражада ўзлаштирилганларини назорат қилиш жараёнида билдирган фикрларига қараб аниқланади.

*Таълим интерактив, инновацион усуллари*нинг мақсади билим бериш эмас, балки талабаларда мустақил равишда ўқиш, изланиш, саволларга жавоб топиш, қарор қабул қилиш кўникмасини шакллантиришидир.

Дарс ўтишнинг талабалар фаоллигини оширувчи инновацион усуллари айрим адабиётларда ноанъанавий дарс ўтиш методлари деб ҳам таърифланади. Бу методлардан аввалари ҳам фойдаланилган, лекин камроқ эътибор берилган. Ҳозирги пайтда бутун дунёда фаол инновацион методларни қўллашни дарс ўтишнинг самарали методи сифатида тан олиниб, кенг қўлланилмоқда.

Жаҳон педагогик лексикони қаторидан аллақачонлар “инновация” тушунчаси кенг ўрин олган. Бу тушунча “янгилик”, “ислох” тушунчаларини англатади. Кенг маънода қараганда таълим тизимидаги ҳар қандай ўзгариш – бу педагогик инновациядир. Дастлаб бу тушунчалар ижтимоий-иқтисодий ва технологик жараёнларга нисбатан қўлланар эди, сўнгра таълим тизимидаги ҳар қандай янгиликларга нисбатан ишлатиладиган бўлди. Педагогик янгиликларнинг технология деб аталиши боиси ҳам шунда. Ҳозирги даврга келиб педагогик инноватика фани шаклланди. Педагогик инноватика – педагогик янгиликлар. Уларни баҳолаш ва педагогик жамоа томонидан ўзлаштириш, ниҳоят, уни амалиётда қўллаш ҳақидаги таълим сифатида қаралади.

Талабаларнинг барча имкониятлари, шу жумладан, иқтисодий билимдонликни намоён қила олиш таълим жараёнида етарли шарт-шароитларнинг яратилганлигига боғлиқ.

Инновация муаммоларига мурожаат этиш ва уларни муҳим замонавий илмий фикрлаш йўналишларига тадбиқ этиш жамиятда инновацион жараёнлар динамикасининг ўсиб бораётганлигини тушуниш натижасида вужудга келади. Инновацион таҳлили фақатгина фан ва техника эришган замонавий ютуқлардан фойдаланишнигина эмас, балки, бошқариш, таълим, ҳуқуқ, иқтисодиёт ва бошқа соҳаларни ҳам қамрайди.

Инновацион педагогик муаммолар ечимини излаш, таълим соҳасида инновацион жараёнларнинг бориши, хусусиятлари, мазмуни, таркиби ва таснифи, текшириш натижаларини таҳлил қилиш билан боғлиқ.

“Инновация” тушунчаси биринчи марта 19 асрда маданиятшуносларнинг изланишлари натижасида пайдо бўлди ва юр маданият элементларини бошқасига жорий қилиш маъносини билдиради. Унинг бу маъноси этнографияда ҳозиргача сақланиб қолган. Педагогикада, хусусан, иқтисодий таълим бериш муаммоларининг ечимини топишда инновацион ўзгаришлар 20 асрнинг 70-йилларидан эътиборан таълим жараёнига тадбиқ қилина бошланди.

Ўзбекистонда педагогик инновациянинг ривожлантириш С.Ғуломов, Б.Фаберман, У.Нишоналиев, Н.Саидахмедов, М.Очилов ва бошқаларнинг илмий изланишларида амалга оширилмоқда. Шу сабабли янги билим қирраларига бўлган талаб, “янгилик”, “инновация”, “инновацион жараён” тушунчаларини майдонга келтирди.

“Инновация” сўзи латин тилидан олинган бўлиб, янгилик киритиш деган маънони билдиради. Инновацион жараённинг микротаркибини ўрганиб, олимлар янгилик киритишнинг “ҳаётий цикли” концепциясини ишлаб чиқдилар. У янгилик киритиш давомида ўтиб борадиган жараён деган фикрдан келиб чиқади. Бу жараён янгиликни яратиш ва ижро этишни таъминловчи фаолиятларни турларга ажратувчи босқичларга бўлинади.

“Инновация” атамасига яқин бўлган тушунчалар “ўзгариш”, “мукаммаллаштириш”, “ислоҳ қилиш” кабилар ҳисобланади, аммо улар ўртасида маълум фарқлар мавжуд.

Янги педагогик инновацияларни баҳолашнинг асосий ўлчовларидан бири, у ижодий жараённинг асосий натижасидир. Бу, ўз навбатида, ҳар қандай янгилик яратишнинг мустақил қиймати ва хусусиятидир.

“Янги” тушунчаси инновацион педагогикада марказий тушунчалардан бири ҳисобланади. Агар ушбу тушунчанинг илк таърифи илгари умуман маълум бўлмаган бирор нарса ҳақида тасаввур берса, кейинги йилларда яратилган таърифлар эса янгиликда қандайдир даража “эскилик” элементи, нимадир илгари бўлган бирор нарса борлигини ифодалайди.

Инновацион методика ўзаро ҳамкорликнинг ниҳоятда кўп усул ва турларини камраб олади. Лекин методик усул қандай бўлишидан қатъий назар, талабаларнинг тажрибалари асосий таълим манбаи ҳисобланади. Ҳамкорлик асосида амалга оширилаётган методларнинг асосий хусусияти шундаки, унда талаба ўзи учун ниманидир кашф қилади. Инновацион усуллар талабаларнинг ниҳоятда катта интеллектуал потенциалидан фойдаланиш имконини беради, уларни ўқув жараёнида фаол қатнашишларини таъминлайди. Ўқув жараёнида нафақат ҳамкорлик, балки мусобақа, беллашув элементларини ҳам қўллаш имконини беради.

Инновацион усуллар талабаларни ўз фикрини ифодалаши учун кенг имконият яратиб берибгина қолмай, ўртоқларининг фикри, асосларини тинглаб, ўз фикридан қайтиши ёки фикрини тамомила ўзгартириши мумкин. Инновацион усуллар бошқаларнинг фикрига ҳурмат билан қарашга, уни сабр-тоқат билан эшитишга ҳам ўргатади. Аудиторияда ҳамкорлик муҳитини яратишнинг реал имкониятини яратади.

Ўқитувчи яхши дарс беришнинг тайёр рецептига эмас, балки инновацион методларга асосланган таълим технологиясига эга бўлиши керак. У ижодий ҳамкорликда ишлашга ва маъсулиятли қарорлар қабул қилиш учун тайёр туришга ўргатади.

Таълимнинг инновацион усуллари педагогларда:

- дарсда ўрганилаётган мавзуга қизиқиш уйғотишни таъминлайди;
- ўқув материални пухта ўзлаштириш имконини беради;

- талабанинг таҳлилий фикрлашини ривожлантиради;
- барча талабаларни ўқув жараёнига тортиш, фаоллигини ошириш учун шароит яратади;
- гуруҳда кўнгилдагидек ижобий психологик иқлим, муҳит яратади.

Талабаларда иқтисодий билим ва тушунчаларни шакллантиришда таълимнинг ўзига хос томони мавжудки, у ижтимоий ҳодиса сифатида педагогик фаолият, шахснинг шаклланишини ўзига бирлаштириб, ана шу учта асослардан аниқ педагогик жараёни вужудга келтиради. . Бу жараён турли концепциялар, назарий ёндашувлар ёрдамида лойиҳалаштирилиши ва таълим муассасаларида татбиқ этилиши мумкин. Талабаларда инновацион усуллар: “Брейнштурминг”, “Кейс”, “Синквейн”, “Ажурли арра”, компьютерли “Ишбилармонлик” ўйинлари орқали иқтисодий билим ва тушунчаларни шакллантириш иқтисодга оид билим ва кўникмаларни ҳосил қилишда ўз самарасини кўрсатади.

“Ақлий ҳужум” (брейнштурминг) усули

Ақлий ҳужум – ғояларни генерация қилиш усули. Қатнашчилар бирлашган ҳолда қийин муаммони ечишга ҳаракат қиладилар: уни ечиш учун шахсий ғояларини илгари сурадилар (генерация қилади). У иштирокчиларни ўз тасаввурлари ва ижодларидан фойдаланишга рағбатлантиради.

“Ақлий ҳужум”нинг вазифаси – кичик гуруҳлар ёрдамида янги-янги ғояларни яратишдан иборат. Бу усул муаммони ҳал қилаётган талабаларнинг кўпроқ ақл бовар қилмайдиган ва ҳатто фантастик ғояларни яратишга ундайди.

Ғоялар қанча кўп бўлса, шунчалик яхши ҳисобланади. Уларнинг ҳеч бўлмаганда биттаси айна мақсадга мувофиқ бўлиши мумкин.

Ақлий ҳужум қоидалари:

- фикр ва ғоялар ҳеч қандай чекланмаган ҳолда айтилиши лозим;
- билдирган фикр ва ғоялар таклифлар бериш тўхтатилмагунча муҳокама қилинмайди, танқид остига олинмайди, баҳоланмайди;
- билдирган ҳар қандай ғоя ва фикрлар билдирилса шунча яхши;
- билдирилган ғоява фикрларни тўлдириш ва янада кенгайтириш мумкин;

- барча айтилган таклифлар ёзиб борилади;
- таклифларни билдириш учун вақт аниқ белгиланади;

Бу усул барча функцияларни бажаради, лекин унинг асосий вазифаси – муаммони мустақил тушуниш ва ечишга таълим олувчиларнинг мотивациясини уйғотишдан иборатдир.

Ақлий ҳужум усулининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва мазмуни	Ф а о л и я т	
	Ўқитувчи	Талаба
1 босқич Тайёрлов	Мавзунини аниқлайди, мақсадни натижаларни, баҳолаш мезонини шакллантиради	
2 босқич Кириш	Мавзунинг мақсад, натижа ва баҳолаш мезонини эълон қилади. Ақлий ҳужум усули мақсадни амалга ошириш усули эканлигини тушунтиради Берилган муаммони баён қилиб, тадқиқотни бошлаш тўғрисида буйруқ беради.	
3 босқич Ғояларни киритиш	Ғояларни магнитофон ёки камерага, қоғоз варағига ёки доскага ёзиб олишни таклиф қилади.	Талабалар муаммони ҳал этиш бўйича ғоя ва таклифлар ҳақида мулоҳаза юритадилар.
4 босқич Таҳлил	Таклиф қилинган баҳолаш мезонларидан келиб чиққан ҳолда илгари сурилган ғояларни таҳлил қилишни ташкил этади.	Билдирилган ғояларни, таклифларни гуруҳ бўлиб таҳлил этади. Энг қулай ва мақсадга мувофиқларини аниқлайдилар
5 босқич Яқун яшаш, таҳлил ва баҳолаш	Талабалар томонидан амалга оширилган фаолиятга яқун ясайди, таҳлил қилади ва баҳолайди	Ўз-ўзига баҳо беришлари мумкин.

4 -илова

Пинборд усули

(инглизчадан pin – мустаҳкамлаш, board – доска)

Бу ўқитиш усулининг моҳияти шундан иборатки, унда мунозара ёки ўқув суҳбати амалий усул билан боғланиб кетади. Унинг афзаллик функциялари – ривожлантирувчи ва тарбияловчи вазифадир: талабларда мулоқот юритиш ва

мунозара олиб бориш маданияти шаклланади, ўз фикрини фақат оғзаки эмас, балки ёзма равишда баён этиш маҳорати, мантикий ва тизимли фикр юритиш кўникмаси ривожланади.

Пинборд усулининг технологик харитаси

Иш босқичлари ва мазмуни	Ф а о л и я т	
	Ўқитувчи	Талаба
1 босқич Тайёрлов	Мавзуни аниқлайди, мақсадни аниқ ифода этади, натижа ва баҳолаш мезонларини аниқлайди.	
2 босқич Мавзуни ишлаш	Мавзу тузилишини аниқлайди, ўз мулоҳазаларини билдиради, талабаларга ўз нуқтаи назарларини баён этишни таклиф этади. “Пинборд” усулини тушунтиради. Мунозара бошланишини тезлаштириш учун бир нечта тайёрланган саволларни бериш мумкин.	Мунозара вақтида мавзуни ишлаб чиқади.
3 босқич Ўз хулосаларини ёзма баён этиш	Кузатади	Мунозара давомида шаклланган фикрларини асосий хулосалар кўринишида қоғоз вароғи ёки карточкага ёзиб доскага илиб қўяди.
4 босқич Умумлаштириш	Маслаҳат ва тавсия орқали мажбур қилмасдан кумак бериш	Ўқув гуруҳининг 2 аъзоси уртоқлари билан маслаҳатлашган ҳолда мазмунига қараб маълумотни тартиблайдилар.
5 босқич Яқун ясаш, таҳлил қилиш ва баҳолаш	Талабалар томонидан амалга оширилган фаолиятга яқун ясайди, таҳлил қилади ва баҳолайди	Ўз-ўзига баҳо беришни амалга оширишлари мумкин.

Кластер усули

Кластерга ажратиш – ўқувчиларга бирор-бир мавзу тўғрисида эркин ва очик тарзда фикр юритишга ёрдам берадиган педагогик стратегиядир. Бу усул кўп

вариантли фикрлашни ўрганилаётган тушунча (тушунча, воқеа)лар ўртасида алоқа ўрнатиш малакаларини ривожлантиради.

“Кластер” сўзи ғужм, боғлам маъносини англатади.

Кластерларга ажратишни даъват, англаш ва мулоҳаза қилиш босқичларидаги фикрлашни рағбатдантириш учун қўллаш мумкин. У асосан янги фикрларни уйғотиш, мавжуд билимларга етиб бориш стратегияси бўлиб, муайян мавзу бўйича янгича фикр юритишга чорлайди.

Бирор мавзу бўйича кластерлар тузишдан бу мавзунини мукаммал ўрганмасдан олдин фойдаланиш масадга мувофиқдир.

Кластер усулини тузиш кетма-кетлиги:

1. Катта вароғ қоғознинг ўртасига ёки синф доскасига ёхуд ёзиш учун фойдаланш учун мумкин бўлган сатҳа “калит”сўз ёки гап ёзилади.
2. Шу мавзуга тегишли деб ҳисобланган ва хаёлга келган сўз ва гаплар ёзилади.
3. Фикрлар пайдо бўлганда ва уларни ёзганда фикрлар ўртасида мумкин бўлган боғланишларни белгилаш.
4. Фикрлар тугамагунча ёки вақт тамом бўлгунча хаёлга келган барча фикрлар ёзилаверади.
5. Келтирилган сўз ва фикрлар мазмунини ва яқинлигига қараб тоифаларга ажратиб чиқилади.

Кластер тузишда гуруҳдаги барча талабаларнинг иштирок этиши шу гуруҳ учун ғоялар ўзаги бўлиб хизмат қилади.

Ўқув кейслари

Ўқув муаммоли вазият (ўқув кейси) ташкил этишнинг мақсади синф хонасида аниқ муаммоли вазиятни мавжуд имкониятлар ва таваллиқни ҳисобга олган ҳолда муқобил ечимларини муҳокама қилиш орқали қарорлар қабул қилиш муҳитини яратишдан иборатдир.

Кейс усулини самарали қўллаш ўқув гуруҳига муаммоли вазиятни муҳокама қилиш имкониятини бериш орқали талабаларнинг англаш

фаолиятини фаоллаштиради, ўз билими ва ғоясини мужассамлаштириш. Муҳокама жараёни ва мазмунини кузатиш учун шароит яратади.

Маълумки, ўқитишнинг дастлабки босқичларида талабалар жуда ҳам фаол бўлмасдан ўз фикрларини очик баён этишга қодир бўлмайди. Бундай тўсиқ талаба учун қарашлари вафикрларини гуруҳ ёки ўқитувчи томонидан танқидга учраши мумкинлигидан хавфсираган ҳолда муълум қийинчиликлар туғдиради.

Кўпинча шундай ҳоллар бўладики, ўқитувчи вақтнинг тиғизлиги туфайли талабалар билан суҳбат-мулоқат ёки тўлиқ савол-жавоб ўтказа олмайди. Ана шундай ҳолларда замонавий педагогик технология усулларида бири бўлган кейс усулидан фойдаланиш мумкин.

Кейс усулининг асосий белгилари:

- ечилиши зарур бўлган муаммони қамраб олган ҳақиқий вазият ифодаси;
- тингловчилар томонидан муҳокама қилиниши мумкин бўлган ва одатда қарор қабул қилувчи менежер нутаи назаридан баён этилган вазият;
- аудиторияда мавжуд имкониятлар ва тавақални ҳисобга олган вазият бўйича қарор қабул қилиш муҳитини ташкил қилиш;
- келгусида аниқ тадқиқотлар ўтказиш учун манба.

Кейслардан фойдаланиш усуллари:

1. Якка ҳолда намоиш қилиш;
2. жамоа томонидан намоиш этиш;
3. гуруҳларда муҳокама қилиш ва сўнгра синфда музокара ўтказиш;
4. ишбилармонлик ўйини.

Кейс муҳокамасида эътиборни қуйидагиларга қаратиш тавсия этилади:

- қаралаётган кейснинг асосий мақсадини аниқлаш;
- кейсдаги вазиятни ҳақиқий ҳолатлар билан таққаслаш имкониятини қўриб чиқиш;
- мумкин бўлагн “тузоқлар”ни аниқлаш, яъни иккинчи даражали масалаларни муҳокама қилиш, нотўғри қарорлар қабул қилиш ва ҳ.қ.;
- аудитория учун тушунарсиз маълумотларни аниқлаш;

- кейсда баён этилган муаммони ечишда муҳим аҳамиятга эга бўлган маълумотни аниқлаш;
- кейсдаги муаммони ечиш учун оралиқ қадамларни илғаб олиш;
- муаммони ҳал этишнинг муқобил йўллари белгилаш;
- кейс муҳокамаси вақтини аниқлаштириш;
- мунозарани тугатиш тартибини белгилаш;
- якуний изоҳлаш ва мунозара натижасини хулосалаш.

Юқорида келтирилган усуллар билан бир қаторда фаол ўқитиш методлари сирасига кирувчи “Ишбилармонлик” ёки “Бошқарув” деб юритилувчи ўйинлар иқтисодий билим ва кўникмалар ҳосил қилишда ўз самарасини кўрсатади. Мазкур ўйинларнинг назарий ва амалий жиҳатдан моҳиятини баён қилган бир қатор олимлар Я.М.Бельчиков, В.Каримова, Н.С.сайидахмедовлар.

Компьютерли “ишбилармонлик” ўйинлари ҳам ўз моҳияти бўйича муайян фаолият мотиви, унда ақлий операцияларнинг иштироки ва ҳиссий куриниши жиҳатидан муаммоли вазиятларни таҳлил қилишга мўлжалланади. Компьютерли “ишбилармонлик” ўйинлари кўйидаги мақсадларга йўналтирилган бўлади:

- ўқув мақсадларига, яъни ўқув жараёнида мутахассисларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва иқтисодий билимлар тизимини ўзлаштиришга;
- илмий-изланув, бошқарув тажрибасини таҳлил қилишга;
- жорий фаолият натижасида вужудга келадиган муаммоларни ва ишлаб чиқаришни ривожлантиришга мўлжалланган реал ахборот материалига таянишга.

Бизнинг фикримизча, юқорида келтирилган инновацион усуллар орқали талабаларда иқтисодий билим ва тушунчаларни шакллантириш кўйидаги ҳолатларда ижобий кечади:

- биринчидан, муаммоли вазиятларни машғулот бошланишида ўқувчиларга таклиф этиш ёки предмет мавзусини ифода эта оладиган махсус муаммоли топшириқлар бериш;

- иккинчидан, муаммоли вазиятлар орқали талабанинг қийинчиликларни енгиш, инновацион усул ва ҳаракатларни излаб топишни талаб қилиш;
- учинчидан, талабаларнинг мотивацион доирасига таъсир ўтказиш, яъни ички ҳаракатлантирувчи кучини юзага келтириш, фанга бўлган қизиқишини орттириш;
- тўртинчидан, талабаларнинг креатив (ноеб стандартли бўлмаган) қобилиятларини камол топтириш, уларда мантикий ўйлаш, фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш;
- бешинчидан, талабаларни мустақил фикрлаб, тўғри хулоса чиқаришга тайёрлашади;
- олтинчидан, ҳаётда учрайдиган қийинчиликларни таҳлил этиб, ундан чиқиб кетиш даражасига тайёрлаш.

Бу методлар талабаларда жаҳон андозасига мос билимларни эгаллашларига имкон беради.

Талабаларда инновацион усул орқали иқтисодий билим ва тушунчалар шакллантирилганда эвристик ва ижодий фаолият даражасини кузатиш мумкин бўлади.

3.2. Талабаларнинг «Касб маҳорати» фанидан мустақил ишлаш кўникма ва малакаларининг шаклланганлик даражаси

Тажриба-синов ишларининг мақсади касб таълими йўналиши бўйича бакалавр-ўқитувчиларни тайёрлашда мустақил таълимни ташкил этиш, уларни мустақил таълим олишга ундовчи омилларни ривожлантириш имконини берувчи педагогик шарт-шароитлардан самарали фойдаланиш даражасини аниқлашдан иборат бўлди.

Белгиланган мақсадга мувофиқ қуйидаги вазифалар ҳал этилди:

- олий таълим муассасаларида касб таълими йўналиши бўйича бакалавр ўқитувчиларни тайёрлаш жараёнини ёритувчи ўқув-меъёрий ҳужжатларни (Давлат таълим стандарти, ўқув режа, фан дастурлари ва ҳ.к) ўрганиш асосида

ўқув-тарбия жараёнида талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш бўйича назарий маълумотларни ўрганиш ва умумлаштириш;

- анкета сўровлари ёрдамида касб таълими факультети талабаларининг мустақил таълимини ташкил этиш жараёнининг моҳияти борасидаги асосий тушунчаларни ўзлаштирганлиги ҳақидаги маълумотларни аниқлаш;

- талабаларнинг мустақил ишлаш кўникма ва малакаларининг шакллланганлиги даражасини бевосита умумқасбий ва махсус фанларнинг мавзулари мисолида ҳамда мустақил бажариш учун берилган топшириқлар ёрдамида ўрганиш;

- касб таълими факультети талабаларида мустақил таълим олиш хусусиятлари шаклланишига эришиш.

Тадқиқотнинг асосий тажриба-синов ишлари Тошкент давлат иқтисодиёт университетида уч босқичда олиб борилди:

1. Асословчи тажриба босқичида касб таълими йўналиши бўйича бакалавр-ўқитувчиларни тайёрлаш жараёнида мустақил таълимни ташкил этиш, уларда мустақил ишлаш кўникма ва малакаларининг шакллланганлик даражасини аниқлашга йўналтирилган педагогик фаолият ташкил этилди. Кўзда тутилган мақсадга эришишда касб таълими факультетида таҳсил олаётган талабаларнинг ўқув фаолияти кузатилди, улар билан суҳбат, анкета сўровлари ўтказилди. Бу ишлар тадқиқот йўналиши ва дастурини белгилаш имконини берди. Етакчи олимлар ва тажрибали педагогларнинг тадқиқот мавзусига оид илмий ишлари таҳлил қилинди. Мустақил таълимни амалга ошириш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда тегишли мустақил ишлар мазмуни ва уларни бажариш методлари, шакллари ва воситалари белгиланди.

2. Шакллантирувчи тажриба босқичида биз томондан тавсия этилган кўрсатма, йўриқнома, методик ишланмалар ва мустақил ишлаш шакллари асосида амалий-методик фаолият ташкил этилди. Талабалар фаолиятини бевосита ва билвосита педагогик кузатиш, улар иштирокида амалий тренингларни ташкил этиш, суҳбат, анкета сўрови ва мустақил ишлашга қаратилган амалий методлар ёрдамида уларда мустақил ишлаш кўникма ва

малакалари, касбий сифатлар шакллантирилди. Талабаларда мустақил ишлаш қобилиятларининг шаклланганлик даражаси таҳлил қилинди.

3. Таъкидловчи тажриба босқичида касб таълими йўналиши бўйича бакалавр-ўқитувчиларнинг мустақил таълими ташкил этилиб, уларда мустақил ишлаш кўникма ва малакаларининг шаклланганлик даражаси мустақил ишлаш топшириқлари асосида таҳлил қилинди ва қўлланилган методиканинг самарадорлиги, шунингдек уларда мустақил ишлаш кўникма ва малакаларининг шаклланганлик даражаси аниқланди.

Касб таълими йўналиши бўйича таҳсил олаётган бўлажак иқтисодчи-педагогларга мустақил ишлаш кўникма ва малакаларини шакллантиришда умумкасбий ва мутахассислик фанларини ўқитишнинг самарадорлигини янада ошириш борасида қилинган ишларни мустаҳкамлаш ҳамда камчиликларни бартараф этишга доир кўрсатмалар, тавсиялар, шунингдек, бўлажак касб таълими ўқитувчиларида касбий билим, мустақил ишлаш кўникма ва малакаларининг шаклланганлик даражасини аниқловчи мезонлар ишлаб чиқилди. Улар асосида талабаларнинг ўқув материалларини ўрганиш ва мустақил ишлаш жараёнида умумийликдан типиклик ва хусусийликни ажрата олиш малакаси, технологик жараёнларни лойиҳалаш, жиҳозлар ҳамда техник объектларни танлаш, касбий амалларни бажариш, схемалар тузиш малакаси, аудиторияда, аудиториядан ташқарида, ўқув устахонасида ва уйда мустақил ишларни самарали ташкил этиш малакаси, мустақил фикрлаш малакаси, ўз-ўзини назорат қилиш малакаси даражалари аниқланди.

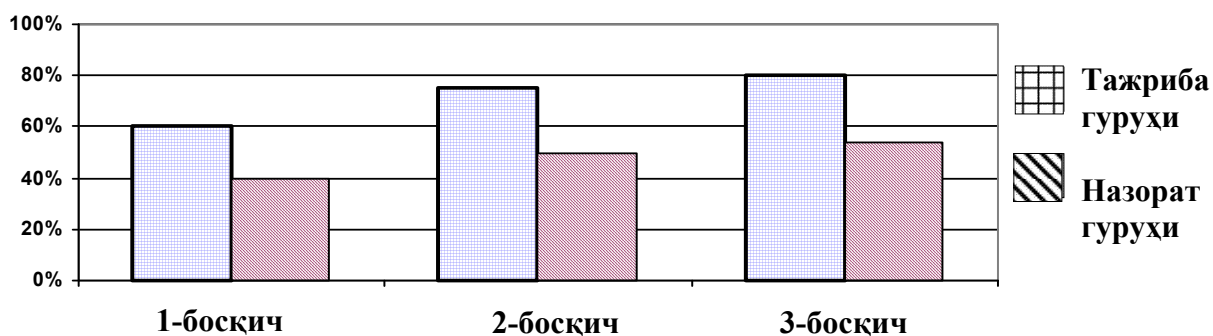
Тажриба-синов ишларининг якуний босқичида тажриба ва назорат гуруҳларига бириктирилган респондент-талабаларнинг мустақил ишлаш даражаларининг ортганлигини қайд этувчи кўрсаткичлар Стъюдент (Т) -мезони ёрдамида қайта таҳлил этилди. Анкета сўровлари натижасига асосланиб, тажриба ва назорат гуруҳлари талабаларида мустақил ишлаш кўникма ва малакаларининг шаклланганлик кўрсаткичлари жадвалда келтирилган.

**Талабаларнинг «Касб таълими методикаси» фанидан мустақил ишлаш
кўникма ва малакаларининг шаклланганлик даражаси**

№	Кўрсаткичлар	Тажриба гуруҳи		Назорат гуруҳи	
		Тажриба бошида	Тажриба охирида	Тажриба бошида	Тажриба охирида
1.	Ўртача арифметик қиймат ($\bar{x}$, $\bar{y}$)	3,5	4,2	3,37	3,75
		3,6	4,4	3,52	3,88
		3,43	4,06	3,33	3,8
2.	Самарадорлик кўрсаткичи (η)	1,2		1,1	
		1,22		1,1	
		1,18		1,14	
3.	Ўртача қиймат ишонч оралиғи ($a_x \in a_y \in$)	[3,31 ; 3,69]	[3,88; 4,52]	[3,09; 3,65]	[3,39; 4,11]
		[3,25 ; 3,95]	[4,1; 4,7]	[3,2; 3,84]	[3,53; 4,23]
		[3,09 ; 3,77]	[3, 65 ; 4,47]	[3,06; 3,6]	[3,38; 4,22]
4.	Ўртача қиймат стандарт хатолиғи (S_x , S_y)	0,67	0,74	0,59	0,74
		0,71	0,61	0,69	0,75
		0,7	0,84	0,55	0,83
5.	Аниқланиш кўрсаткичи (C_x , C_y)	2,87%	3,94%	4,37%	4,93%
		5,1%	3,58%	4,7%	4,7%
		5,1%	5,17%	4,2%	5,6%
6.	Стъюдент (Т) мезони	3,18		1,65	
		3,33		1,5	
		2,33		1,88	
7.	Кўрсаткичлар натижаси	Н ₁ фараз қабул қилинади		Н ₀ фараз қабул қилинади	
		Н ₁ фараз қабул қилинади		Н ₀ фараз қабул қилинади	
		Н ₁ фараз қабул қилинади		Н ₀ фараз қабул қилинади	

«Касб маҳорати» курси машғулотларида янги мавзунини тушунтириш учун намоёниш қилиш, муаммоли вазиятларни юзага келтириш, мунозара уюштириш, талабаларнинг фикр-мулоҳазалари билан ўртоқлашиш, ижодий фаолликларини ўстириш, мустақил фикрлашларини, илмий янгиликка бўлган интилишларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилди. Тадқиқот давомида ўтказилган тажриба-синов ишлари натижалари талабаларнинг мустақил таълим ҳақидаги билимлари, мустақил ишлаш кўникма ва малакаларини шакллантириш долзарб педагогик муаммо эканлигини кўрсатди. Мустақил таълим шакллари, методлари ва воситаларидан самарали фойдаланиш орқали талабаларни мустақил ишлашга қизиқтириш, рағбатлантириш, мустақил бажариладиган топшириқларни тузишга ўргатиш таълим самарадорлигини оширишнинг муҳим омили эканлиги аниқланди.

Тадқиқотлардан олинган натижалар асосида Тошкент давлат иқтисодиёт университети талабаларининг «Касбий маҳорат» фани бўйича мустақил ишлаш ва билимларни ўзлаштириш кўрсаткичларининг қиёсий таҳлили қуйидаги гистограммада берилди (2-расм).

2-расм. Тажриба ва синов гуруҳларининг натижалари гистограммаси

Гистограммадан кўриниб турибдики, мустақил таълим олиш шакллари, методлари ва воситаларидан самарали фойдаланган ҳолда юқори баҳо олган тажриба гуруҳи талабаларида мустақил ишлаш кўникма ва малакаларининг шаклланганлик кўрсаткичлари уч босқич натижаларига кўра 60% фоиздан 80% фоизга, назорат гуруҳларида 40% фоиздан 54% фоизга ошган.

Шундай қилиб, тадқиқот натижасида қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Касб таълими йўналиши бўйича иқтисодчи-педагогларни тайёрлашда мустақил таълимни ташкил этиш, уларнинг ўз-ўзини ривожлантириб бориш шароитида фаолият юритиш муаммосининг етарли даражада ўрганилмаганлиги аниқланди. Ушбу муаммоларни ижобий ҳал қилиш учун мустақил таълимни изчил тизимга келтириш лозимлиги илмий асосланди.

2. Мустақил таълим олиш жараёнини фаоллаштириш, талабаларда мустақил таълим олишга бўлган интилиш, мавзуга оид маълумотларни интернет орқали излаш, ўқиб ўрганиш, мустақил таълим олиш кўникма ва малакаларини шакллантириш зарурлиги педагогик муаммо эканлиги исботлаб берилди.

3. Мустақил таълим талабаларда шахсий, касбий, индивидуал хусусиятларни намоён қилишга; билим, кўникма ва малакаларни

шакллантиришга; уларнинг умумкасбий ҳамда махсус фанларга оид билимларини режалаштиришга; аудиторияда ва аудиториядан ташқарида олинган билимларни тартибга солишга, шунингдек назорат қилиш учун онгли равишда фойдалана билишга; ижодий қобилиятларини ривожлантиришга асос бўлиши аниқланди.

4. Бўлажак иқтисодчи-педагогларни тайёрлашда мустақил таълимни ташкил этишда қуйидагиларга эътибор бериш лозимлиги илмий асосланди: умумкасбий ва ихтисослик фанлари бўйича билимларни тўлиқ ўзлаштириш малакаларини ривожлантириш; умумий меҳнат маданиятига оид тарбия, шунингдек, ижтимоий фойдали касблар билан танишиш; талабаларда ижодий тафаккурни, касбий иқтидорни, мустақил фикрлашни ривожлантириш ва вақтни қадрлаш сифатларини шакллантириш.

Ушбу тадқиқот ишимиз давомида касб таълими йўналиши бўйича таҳсил олаётган бўлажак иқтисодчи-педагогларнинг мустақил таълимини ташкил этиш муаммосининг барча қирраларини қамраб олишнинг имкони бўлмади. Шу сабабли бўлажак иқтисодчи-педагогларнинг мустақил таълимини ташкил этиш масаласини назарий ва методик жиҳатдан ишланганлик даражасини оширишга қаратилган қуйидаги тадбирларни тавсия этамиз:

1. Махсус фанларни ўқитишда талабаларда мустақил ишлаш кўникма ва малакаларини шакллантириш самарадорлигини ошириш мақсадида модулли тизим асосида машғулотларни ташкил этиш методикасини ишлаб чиқиш.

2. Олий таълим муассасаларида талабаларнинг мустақил ишлашларига имкон берувчи моддий-техник базани мустаҳкамлаш чора тадбирларини белгилаш.

3. Талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этишда ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш имконини берувчи махсус электрон дастурлар, дарслик ва қўлланмалар яратиш.

3.3. Иқтисодий таълим самарадорлигини ошириш йўллари

Жамиятнинг тараққиёт даражаси, давримизнинг ахборот асрига айланиши, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар шуни кўрсатадики, ёшларни етук, вазиятни тезда баҳолайдиган, ҳар қандай ҳолатда ҳам тўғри ва оқилона қарор қабул қила оладиган малакали мутахассис қилиб тайёрлаш учун фақат анъанавий услубларга таяниб дарс ўтиш етарли эмас. Бу эса таълим тизимида жаҳон тажрибасидан кенг фойдаланишни талаб этади.

Республикамизда иқтисодиётни эркинлаштириш ва бу соҳадаги ислохотларни янада чуқурлаштириш билим олишга, иқтисодиёт сир-асрорларини ўрганишга бўлган ҳаракатни, фанни чуқур ўрганишга бўлган талабларни ҳам кучайтиради. Бу эса, ўз навбатида, иқтисодий қонунларни яхши биладиган, турли вазиятларни таққослаш, иқтисодий ресурслар чекланганлиги шароитида самарали ҳхжалик юритиш учун муқобил вариантларни тўғри танлаш ва қарор қабул қилиш малакасига эга бўлган иқтисодчилар тайёрлашнигина эмас, балки уларни ўқитадиган иқтисодчи-педагоглар тайёрлашни ҳам талаб қилади.

Иқтисодий фанларни ёшларга ўргатиш учун ўқитувчининг ўзи бу фанларни яхши билиши, дарс бериш методларини маҳорат билан қўллай олиши талаб этилади. Шу билан бирга, педагогика, психология, педагогик технология ва бошқа фанларни ҳам чуқур билиши зарур бўлади.

Кадрлар тайёрлашдаги асосий мақсад зарур билимларни ўзлаштириш билан бирга талабаларнинг интеллектуал қобилиятларини ривожлантириш, уларда мустақил танлаш ва қарор қабул қилиш кўникмасини ҳосил қилишдир.

Маълумки, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар ўз навбатида ишчи кучига ҳам алоҳида талаблар қўяди. Яъни, ишчилар малакали, маҳоратли, талабнинг ўзгаришига мослашувчан, ўз малакасини оширишга интилувчан бўлиши талаб этилади. Ишчи кучига бўлган талабларни талабалар чуқур идрок этишлари, мустақил изланиш, фикрлаш, турли қарашларни тақоослаш, таҳлил қилишга, оқилона ҳулоса чиқаришга ўрганишлари лозим. Тажриба талабаларда айнан ана шу хислатлар, кўникмаларни ҳосил қилишда дарс беришнинг инновацион

усулларини қўллаш ижобий натижа беришини кўрсатди. Бу усуллар дарс ўтишни диалог тарзида амалга оширишга, айниқса, талабаларни дарсга фаол қатнашишларини таъминлашга қаратилган.

Билимдон мутахассис кадрларни тайёрлаш, инсон салоҳиятини юзага чиқариш эса ҳар жиҳатдан ўқитувчиларга, уларнинг билимдонлик билан ўқитиш жараёнини ташкил қилиши ва дарс беришига боғлиқ. Шунинг учун ҳам ўқув жараёнини ташкил этиш, талабаларнинг чуқур билим олишига ёрдам берувчи ўқув услубларини қўллашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ҳозирги даврда ўқув жараёнини ташкил этиш ўқитувчидан фақат чуқур билимгина эмас, балки педагогик маҳоратга эга бўлишларини, дарс беришнинг турли методларини билишни ҳамда ўз устида тинмай ишлашни талаб қилади.

Ҳар бир инсоннинг ҳаёти асосини иқтисодий фаолият ташкил этар экан, табиийки ҳар бир одамдан иқтисодий фикрлашни ўрганиш талаб этилади. Иқтисодиётни ўргатувчи, иқтисодий билим берувчи фанлар хилма хил. Иқтисодий фанларни ўрганиш, иқтисодий билимларни қамраб олиши жиҳатидан шартли равишда уч гуруҳга бўлиш мумкин:

1. Умумиқтисодий фанлар. Улар иқтисодиётни, унга хос бўлган иқтисодий қонунлар, тамойилларнинг амал қилишини яхлит ҳолда ўрганади. Буларга, энг аввало, иқтисодиёт назарияси фани киради. У барча иқтисодий фанларга асос бўлиб хизмат қилади. Иқтисодиётнинг қонун-қоидаларини билиш, шу фанни ўрганишдан бошланади. Касб-ўунар коллежларида “Иқтисодий билим асослари”, “Иқтисодиёт асослари ўрганилади.

2. Хусусий иқтисодий фанлар. Булар микроиқтисодиёт, макроиқтисодиёт, миллий иқтисодиёт, ижтимоий иқтисодиёт, меҳнат иқтисодиёти бўлиб, улар иқтисодиётнинг у ёки бу соҳасини ўрганади.

3. Функционал иқтисодий фанлар. Бу фанларга бухгалтерия ҳисоби, молия, аудит, молиявий таҳлил, солиқ, суғурта, менежмент, банк иши ва бошқалар киради. Одатда, улар кўпроқ мутахассислик фанлари сифатида ўрганилади.

Шунга кўра, ҳар бир иқтисодий фан ўз предметини умумфалсафий, умумиқтисодий ҳамда бошқа алоҳида хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, шу фанга хос бўлган методлар ёрдамида ўрганади.

Ҳозирги иқтисодий ислохотлар шароитида таълим соҳасида ўзгаришлар бўлишини тақозо этади ва ёш авлод тарбиячиси иқтисодиёт соҳасида билим ва кўникмага эга бўлиш билан бирга ўз тарбияланувчиларини ҳам иқтисодиёт ҳақида дастлабки тасаввурларни шакллантиришга эътибор бериши зарур. Бу ҳолат талабаларда иқтисодий билим ва кўникмаларни ривожлантириш ўзлуксиз бўлишини тақозо этади. Иқтисодий таълимнинг ўзлуксизлиги мамлакатимизда бозор иқтисодиётига ўтиш сиёсатини амалга ошириш билан ҳам бевосита боғлиқдир. Чунки шу жамиятда яшаётган ҳар бир инсон мазкур жамият фуқароси экан, у албатта, шу жамиятда амалга оширилаётган давлат сиёсати билан узвий иш олиб бориши ва шу мамлакат фуқароси сифатида бозор сиёсатида ҳам фаол иштирок этиши муҳим.

Иқтисодий таълимни бошқа фанлар билан узвий алоқада ўрганиш ҳам муҳимдир. Химия, физика, математика, география ва ижтимоий гуманитар фанларни ўрганишда иқтисодий тушунчалар, иқтисодиётга алоқадор мавзулар шулар жумласидандир. Лекин бундай алоқа ўрганилаётган мавзунинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда, унинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда бўлиши мақсадга мувофиқ. Масалан, дарсларда янги мавзунинг тушунтириш жараёнида турли кўрсаткичлар, ҳисоб-китоблардан фойдаланиш, уларни таҳлил этишда мамлакатимизнинг иқтисодий салоҳияти, моддий бойликлари, яъни ўлкашунослик материалларидан фойдаланиш асосида талабаларни ижодий фикрлашга йўллаш орқали уларнинг ўз билимларини ҳаётга тадбиқ этишга ўргатиш муҳим.

Иқтисодий билимларни шакллантиришда таълимда техника воситалари ҳамда технологияларни қўллаш ётади. Булар : иқтисодий жадвал, чизмалар, компьютер техникаси, интернет, диаграммалар, графика ва бошқалар. Ҳозирги пайтда ташкил этилган янги типдаги касб-ҳунар коллежларининг янги техника воситалари, фан кабинетларининг замонавий асбоб-ускуналар, ўқув жиҳозлари

билан жиҳозланиши маълум даражада кўп муаммоларнинг олдини олмоқда. Чунки замонавий жиҳозланган фан кабинетлари ўқув меҳнатини тўғри ташкил этишга ёрдам бермоқда.

Талабаларда иқтисодий тушунча ва билимларни ривожлантириш уларнинг билим олишга бўлган қизиқишига ҳам боғлиқ. “Иқтисодиёт асослари” ўқув фани билан бир қаторда умумтаълим фанларини ўрганишда фанларнинг интеграцияси талабаларнинг билим олишга бўлган қизиқишини оширади.

Бу борада коллежда ўқитиладиган ижтимоий-гуманитар фанларнинг аҳамияти катта. Масалан, тарих, давлат ва ҳуқуқ асослари, шахс ва жамият, иқтисодий география ва бошқалар шулар жумласидандир. Тарих ўқув фанини ўқитиш жараёнида ижтимоий тараққиётнинг иқтисодий қонуниятлари билан танишадилар, жаҳон тарихида Ўзбекистоннинг ўзига хос, ўзига мос ўрни, миллий иқтисодиётнинг таркибий тузилиши, иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш соҳасидаги устувор вазифалар, Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг умумжаҳон иқтисодиёти билан интеграциялашувининг зарурати ва аҳамияти. Иқтисодий географияни ўқитишда табиий ресурслардан фойдаланиш, экология муаммоларини иқтисодий ҳудудларга ажратиш, унинг назарий ва амалий аҳамияти ишлаб чиқаришни ҳудудий ташкил этиш шакллари билишга йўналтирилади. Давлат ва ҳуқуқ асослари ўқув фанини ўрганишда иқтисодий, сиёсий, маънавий соҳаларга оид қонунларнинг асосларини, вазифалар ва ҳомийлик ҳақидаги билимларга эга бўлиш.

Табиий-математика туркум фанларини ўқитиш жараёнида талабалар саноат ва қишлоқ хўжалигининг ривожланиши муаммолари, табиатни муҳофаза қилиш омиллари, илм-фан янгиликларини механизациялаш, автоматлаштириш, меҳнат унумдорлигини оширишни мамлакатимиз иқтисодиётини ривожлантиришнинг умумий асослари билан боғлаб тушунтирилади. Талабаларга табиий-математика фанлари мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар билан боғлиқ равишда ёритиб берилади ва бу жараёни халқнинг ижтимоий аҳволини яхшилашга йўналтирилганлиги, янги техника ва

технологияларнинг ҳаётга жорий этилиши мамлакатимизда иқтисодий сиёсатнинг самарадорлигини таъминлашга қаратилганлиги талабаларга етказилади.

Шундай қилиб умумфанларини ўрганиш жараёнида иқтисодий тушунча ва билимларни ривожлантиришга шакллантиришда уларни интеграциясини ўрганиш ўз самарадорлигини беради. Талабалар “Иқтисодиёт асослари” ўқув фани билан бир қаторда умумтаълим фанлари мавзуларини ўрганишда чуқур ва мустаҳкам билим ладилар ва олган билимлари асосида малакалар хосил бўлади.

ХУЛОСА

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ҳамда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талабларига мувофиқ жаҳон таълими стандартларига мувофиқ, шунингдек, ижтимоий жамиятда юзага келаётган бозор муносабатлари шароитида рақобатга бардошли, илмий билимларни чуқур эгаллаган, касбий билим асосларини пухта ўзлаштирган, шунингдек, муайян йўналишда фаолият олиб бориш кўникма ҳамда малакаларини ўзида ҳосил қила олган кадрларни тайёрлаш, уларнинг маънавий-ахлоқий маданиятини шакллантириш бугунги куннинг долзарб талаби ҳисобланади. Мазкур талабдан келиб чиққан ҳолда олий педагогик таълим тизимида ҳам туб ислохотларни амалга ошириш, талабаларда касбий маҳорат, касбий кўникма ҳамда малакаларни ривожлантириш мақсадга мувофиқдир. Зеро, бўлажак мутахассислар томонидан умумий ўқув ва ихтисослик фанлари асослари, шунингдек, касбий фаолиятни самарали ташкил этиш борасидаги кўникма ва малакаларнинг пухта ўзлаштирилишига эришмасдан туриб, моддий ҳамда номоддий ишлаб чиқариш соҳаларини маҳоратли, етук кадрлар билан таъминлаб бўлмайди.

Олиб борилган тадқиқотнинг мазмуни ва яқунларига таянган ҳолда шундай хулосаларга келиш мумкин:

1. Иқтисодчи-педагоглар тайёрлашнинг янги педагогик технологияларини ишлаб чиқиш бир қадар мураккаб жараён бўлиб, мазкур жараёнда мутахассислик йўналишлари ҳамда уларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш тақозо этилади.

2. Муайян фаолиятни ташкил этиш шахс томонидан амалий тажрибалар ёки махсус ташкил этилган таълимий жараёнда ўзлаштирилган назарий ва амалий билимлар асосида кечади. Кўникма ва малакалар амалий билимларнинг ёрқин ифодаси сифатида намоён бўлади. Кўникма маълум иш-ҳаракатни шахс томонидан бажара олиш лаёқати бўлса, малака эса кўникманинг юқори даражаси бўлиб, малака ҳосил бўлганда иш-ҳаракат автоматлаштирилган тарзда бажарилади. Олий педагогик таълим тизимида талабаларнинг касбий

кўникма ҳамда малакаларини шакллантириш, мазкур жараёнда педагогик технологиялардан фойдаланиш имкониятларини аниқлашда энг аввало, касбий кўникма ҳамда малакаларнинг моҳияти, уларнинг таркибий қисмлари борасида муайян тушунчаларга эга бўлиш тақозо этилади

3. Муаммога доир манбалар мазмуни билан танишиш ва тадқиқот ишини олиб бориш жараёнида бўлажак иқтисодчи-педагогларнинг касбий кўникма ҳамда малакаларини ривожлантиришда талабаларнинг психологик ва физиологик хусусиятларини инобатга олиш муҳим аҳамиятга эга эканлигига ишонч ҳосил қилдик. Бизга яхши маълумки, кўникма ва малакаларнинг ҳосил бўлишида аниқ мақсадга йўналтирилган фаолиятнинг ташкил этилиши етакчи ўрин тутди. Фаолият ҳаракат орқали ифодаланади ва у ўзида механик, физиологик ҳамда психологик жиҳатларни намоён этади. Ҳаракат механик жиҳатидан тректорияси, мароми ва кучи билан белгиланади. Психологик жиҳатдан ҳаракатни ташкил этиш жараёнида ҳосил бўлган кўникма ва малакаларнинг ҳаракат, ақлий ва сезги каби турлари фарқланади. Ҳаракат кўникма ва малакаларнинг шаклланиши эса шахснинг физиологик имкониятларига боғлиқ равишда кечади. Умуммехнат ва касбий кўникма ҳамда малакаларнинг шаклланиши бир неча босқичда амалга ошади.

Тадқиқот муаммосининг назарий жиҳатдан ўрганилиши ва мавжуд ҳолатини аниқлашга қаратилган уриниш натижасида шахсни муайян фаолият кўникма ва малакаларини шакллантиришга доир салмоқли адабиётлар яратилгани ҳолда бўлғуси педагогларнинг касбий маҳоратини ошириш, уларда касбий кўникма, шунингдек, малакаларни шакллантириш борасида адабиётлар деярли яратилмаганлигининг гувоҳи бўлдик. Шу боис тадқиқот жараёнида мазкур масаланинг муайян ечимга эга бўлиши, шунингдек, бўлажак педагогларда умуммехнат ва касбий кўникма ҳамда малакаларни шакллантиришда ўзига хос аҳамият касб этувчи тушунчалар мазмунини шарҳлашга аҳамият қаратдик.

Талабаларда касбий малакаларни ривожлантириш жараёнида таълим воситаларидан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга эканлиги барчага маълум.

Айни вақтда сўз юритилаётган жараёнда таълим воситаларидан фойдаланишнинг технологияларини яратиш мақсадга мувофиқдир.

Талабаларда касбий кўникма ҳамда малакаларни ривожлантириш жараёнида ўқитувчи ва талаба муносабати муҳим ўрин тутди. Талабалар ҳамда ўқитувчи ўртасида юзага келган муносабат ўз моҳиятига кўра қуйидагича бўлади: суст-ижобий, барқарор-ижобий ҳамда беқарор. Талабаларда касбий малакаларни ривожлантириш жараёнида ўқитувчининг уларга нисбатан барқарор-ижобий муносабатда бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Тажриба-синов ишлари касбий кўникма ҳамда малакаларнинг иқтисодчи - педагог шахс сифатларининг ҳамда касбий шаклланишида муҳим аҳамиятга эга эканлиги исботланди.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

I. Ўзбекистон Республикаси қонунлари.

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни.
Тошкент. “Шарқ” 2001. Олий таълим меъёрий ҳужжатлари. 3-8 бетлар.
2. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Т. «Ўзбекистон» 1997.
Тошкент. “Шарқ” 2001. Олий таълим меъёрий ҳужжатлари. 18-52 бетлар.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва қарорлари.

3. “Ахборот технологиялари соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори.
Халқ сўзи газетаси, 2005 йил, 3-июн.
4. “Ёшлар йили” давлат дастури тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. 2008 йил 1 март.

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорлари.

5. Ислон Каримов. “Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим”. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасидаги 2005 йил якунларига бағишланган маърузаси. 10 феврал, 2006 й.
6. «Ўрта махсус, касб-хунар таълими тизими учун дарсликлар ва ўқув адабиётининг янги авлодини яратиш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 16 августдаги 341-сонли қарори.
7. «2010 йилгача бўлган даврда ўрта махсус, касб-хунар таълими тизими педагог ва муҳандис педагог кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш дастури» Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 4-октябрдаги 400-сонли қарори.
8. «Инсон манфаатларини устуворлигини таъминлаш – барча ислоҳот ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир». ЎЗР Президенти И.Каримовнинг 2007 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2008 йилда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси.
Халқ сўзи. 2008 йил 8 феврал.

4. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари.

9. Ислон Каримов. “Мамлакатимиз тараққиётининг қонуний асосларини мустаҳкамлаш фаолиятимиз мезони бўлиши даркор” Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси Сенатининг бешинчи ялпи мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. 2006 йил 25 феврал.
10. Ислон Каримов. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Т., «Ўзбекистон», 2000 й.
11. Ислон Каримов. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. Т., «Ўзбекистон» 1999 й.
12. Ислон Каримов. Ўзбекистон ХХІ асрга интилмоқда. Т., «Ўзбекистон» 1999 й.
13. Ислон Каримов. Баркамол авлод орзуси Т., «Шарқ» 1999 й.
14. Ислон Каримов. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., «Ўзбекистон» 1999 й.

5. Ўзбекистон Республикаси вазирликлари меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари.

15. Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълимга оид меъёрий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги 2000 йил 22 сентябр 251 сонли буйруғи.
16. Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Ижтимоий гуманитар фанлар бўйича маъруза матнларини тайёрлаш ва нашр этиш тўғрисида”ги 2000 йил 19 июн 176 сонли буйруғи.
17. Ўзбекистон Республикасини 2008 йилнинг биринчи чорагида ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари тўғрисида. 7 май 2008 йил.

6. Дарсликлар

18. Е.Н. Пронина, В.В.Лукашевич. “Психология и педагогика”. Учебник для студентов ВУЗов. – М.: Элит, 2004.
19. Педагогика профессионального образования. Под. ред. В.А.Сластенина. Москва «Академия». 2004.
20. Подлабий И.П. Педагогика. Учебник для студентов вузов. М.: 2007 г.

21. Очилов М. Олий мактаб педагогикаси. Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Т.: “Ўқитувчи”. 2007 йил.

22. Махкамов У., Ходжаев Б., Тилабова Н. Дидактик материаллар мажмуи. Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Т.: Шарқ. 2007.

7.Ўқув қўлланмалар

23.Хўжаев Н., Мамажонов И. Янги педагогик технологиялар. Маърузалар матни. – Т. 2007.

24.Хўжаев Н., Шарипов Ш. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Маърузалар матни. – Т., 2005.

25.И. Иномов, И. Мамажонов Иқтисодий тарбия назарияси. – Т.: Талаба 2007.

26.Саидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2006.

27.Зиёмуҳаммадов Б., Абдуллаева Ш. Илғор педагогик технология: назария ва амалиёт. «Маънавият асослари» дarsi асосида ишланган услубий қўлланма. – Т., 2001.

28.Хўжаев Н. ва бошқалар. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Фан, 2007.

29.Хошимова М. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. Т.: ТДИУ. 2007.

30.Расулова Ф. Абдуллаева Р. Педагогическая этика. Т.: ТДИУ. 2007.

31.Маҳкамов У. Тилабова Н. Касбий маҳорат. Т.: ТДИУ. 2007.

32.Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Т.: Фан ва технологиялар. 2007.

33.Шодмонова Ш., Хошимова М.,Файзуллаева Н. Тарбиявий ишлар услубиёти. Т.: Фан ва технологиялари. 2008 й. Тожибоева Д . Хўжаев Н. Иқтисодий педагогика. Т.: Фан ва технологиялар. 2008.

8.Монография ва илмий мақолалар

1. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технология: назария ва амалиёт. – Т.: Фан, 2005.

2. Бекмуродов А. ва б. Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида.1-қисм. Макроиқтисодий сиёсат ва иқтисодий ислохотлар. – Т.: ТДИУ, 2005.

3. Бекмуродов А. ва б. Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида. 3-қисм. Кичик бизнес ва тадбиркорлик ривожидавр талаби. – Т.: ТДИУ, 2005.

4. Бекмуродов А. ва б. Ўзбекистон иқтисодиётини либераллаштириш йилларида. 4-қисм. Молия ва банк тизимидаги ислохотлар самараси. – Т.: ТДИУ, 2005.

5. Зиёмухаммадов Б. Комилликка элтувчи китоб. Т.: Фан ва технологиялар. 2007.

6. Саченчо И.П. Диагностика развития педагогического творчества учителя. – Пятигорск, 2006.

7. Толипов Ў. Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг назарий татбиқи. Т.: Фан, 2007.

9. Докторлик, номзодлик ва магистрлик диссертациялари

60. Чориев Р. «Инженер-педагогларнинг касбий малакаларини шакллантириш» номзодлик диссертацияси. – Т., 2005.

61. Маҳкамов М. «Бўлажак тарбиячиларнинг педагогик мулоқот маданиятини шакллантириш» номзодлик диссертацияси. – Т., 2005.

62. Раҳимов. Б «Бўлажак ўқитувчида касбий маданий муносабатларнинг шаклланиши» номзодлик диссертацияси. – Т., 2004.

63. Ражабова С. «Касб-хунар коллежи ўқитувчисининг касбий маҳоратини оширишнинг ташкилий педагогик асослари» номзодлик диссертацияси. – Т., 2004.

64. Нуриддинов Б. «Касб таълими ўқитувчилари малакасини оширишда фаол ўқитиш методларидан фойдаланишнинг илмий педагогик асослари». номзодлик диссертацияси. – Т., 2002.

65. А. Абдиев. «Касб-хунар коллежларида иқтисодий таълим ва тарбия жараёнларини такомиллаштириш йиллари». – Т., 2002. Магистрлик диссертацияси.

66. Ш. Салиев. «Касб-хунар коллежлари учун иқтисодчи кадрлар тайёрлаш йиллари». – Т., 2002. Магистрлик диссертацияси.

67. И. Мамажонов «Бўлажак иқтисодчи ўқитувчи кадрлар тайёрлашда янги педагогик технологиялардан фойдаланиш» Т., 2001. Магистрлик диссертацияси.

10. Илмий амалий анжуманлар маърузалар тўплами

68. Илғор педагогик технологиялар асрида дарс ўтиш йиллари. Ўқув услубий ишланмалар тўплами. – Т.: ТДИУ. 2005.

69. «Таълим самарадорлигини ошириш йиллар» мавзусидаги семинар тренинг материаллари. – Т.: 2002.

70. «Талабаларнинг энг илғор илмий-амалий ғояси. ТДИУ иқтидорли талабаларнинг кўрик танловининг материаллари. Т.: 21-22 апрел 2008 йил.

11. Газета ва журналлар

73. Иқтисодиёт ва таълим. // Журнал. 2007 йил 1-2 сонлари.

74. Халқ таълими. // Журнал. 2008 йил 1-2 сонлари.

75. Таълим ва тарбия. // Журнал. 2007 йил 3-4 сонлари.

76. Иқтисодиёт ва таълим. // Журнал. 2008 йил 1-2 сонлари.

77. Халқ таълими. // Журнал. 2007 йил 3-6 сонлари.

78. Маърифат. // Газета. 2006 йил 18 апрел сони.

79. Халқ сўзи. // Газета. 2008 йил 1 май. 86 - сони

12. Интернет сайтлари

82. www.plekhanov.ru

83. www.tgeu.uz

84. www.tatu.uz

85. www.pomorsu.ru

86. www.MTU-NET.ru

87. www.bankreferatov.ru

88. www.elsu.ru

89. www.mgopu.ru

13. Электрон дарслик ва ўқув қўлланма

90. Г. Очилова. “Педагогика” дарслик. – Т., 2005.

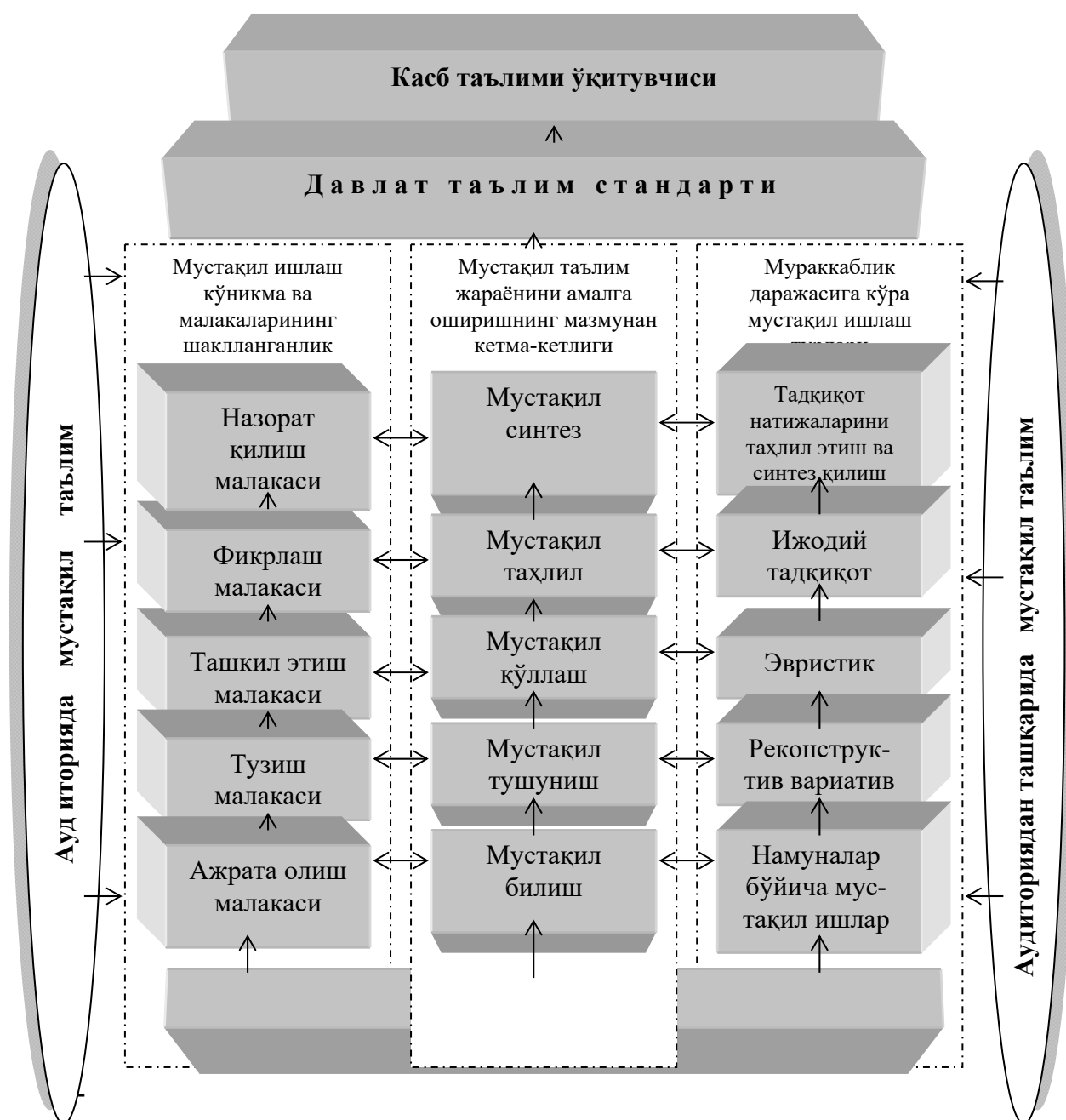
14. Битирув малакавий ишлари

91. Алиева Д. Академик лицейларда таълим –тарбияни риожлантириш усуллари. БМИ. 2008.

93. Абдулазизова Ш. Иқтисодий тушунчаларни шакллантиришда интерфаол методлардан фойдаланиш йўллари. БМИ. 2007.

94. Абдусатторова Х. Иқтисодий таълим жараёнида педагогнинг психологик маҳорати. БМИ. 2007.

95. Сагатова В. Дистанционное обучение : положительные и отрицательные стороны. БМИ. 2007.

3 расм. Талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш модели

ИҚТИСОДЧИ-ПЕДАГОГНИНГ КАСБИЙ МАҲОРАТИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ (“Касбий маҳорат” курси
мисолида)

